

Жүгіре басып кетеді.
Арқасы күнге күймеген
Табаны жерге тимеген
Ханның қызы ерке-ді.
Бұрынғы өткен халықтан
Осылай екен ертегі,
Бір жерлерге барғанда
Тазша амал табады
«Шаршадым» деп жүрместен
Сонда жата қалады.
Қаракөзайым қабынды,
Жүре көр деп жалынды.
Ғашық жарын есітіп,
Қыздың беті гүлденді.
Берейін саған пұл деді.
Шыныңменен шаршасаң,
Кел мойныма мін деді.
Кейкуат қылды кесірді,
Екі аяғын көсілді.
Желке шашын тізгін ғып,
Бар киімін шешінді.
Екі емшекке тепкілеп,
Келе жатқан секілді.
Кейкуат сонда сөйледі:
«Қарақан тауда хан ием,
Жарылқаса еркі ием,
Алпамысқа жүр жылдам,
Шу, жануар, ту бием».
Келді ордың басына,
Алпамыс ордың ішінде,
Сөйлесті кіші бесінде.

Онда ордың басына келіп Қаракөзайым: «Алпамыс, бармысың?» — деп айкайлайды. Алпамыс: «Бармын», — деп жауап

берді. Онда Қаракөз айтты: — «Сенің жолыңда жүргеніме жеті жыл болды, сонан бері келгенімде көргенім осы, енді мен сені қандай ғып шығарып аламын?» — деді. Онда Алпамыс айтты: «Сен мені шығарып ала алмайсың, Шұбар атым қайда? Сол шығарады», — деді. Қыз айтты: «Атың патшаның қолында, жеті қабат темір үйде. Сыртынан қанша адам бағады, мен оның маңайынан жүре алмаймын», — деді. Онда Алпамыс айтты: «Мына бір кемзалыма неше жылдан бері терім исі сініп кетті, осыны ішіннен ки, шашыңды түй, әкеңнің аула-жайын аралап, диуана болып жүр», — деді. Онда қыз: «Күп болар, — деп, кемзалды киіп алып, шашын шекесіне түйіп алып, кәлендерлік киім киіп, әкесінің ордасын аралап, айналып жүре берді. Жел жағынан ық жағына өтіп бара жатқанда Шұбар ат темір үйді теуіп жіберіп, талқан қылып, мойнынан асырып жіберді, бағып тұрған қалмақтарды қашырып жіберді. Оқыранып шауып келіп диуананың қойнына тұмсығын тығып, үш мәртебе айналып тұра берді. Онда патша келіп: «Жынды диуана, сен Алпамыстың өзімісің, болмаса көзімісің?» — деді. Диуана айтты: «Е, патша, Алпамыс менен он есе үлкен емес пе?» — деді. Патша ойланып: «Алпамысты көргемін, ол сенен үлкентұғын», — деді. Диуана айтты: «Мен ілгеріде Жиделі Байсын деген жерге, Қонырат деген елге барған едім. Сонда бұл Байшұбар құнан еді, ит тиіп ауырған екен, мен түкіріп емдеп жазған едім. Диуана, сол күнде қандай едім, қазір қандай күйде тұрмын деп маған шағып жылап тұр», — деді. Онда патша айтты: «Ей, диуана, осы Шұбар маған үйренбей жүр, үйретіп берші!» — деді. Диуана: «Күп болады, үйретіп берейін!» — деді. Онда патша: «Не берейін?» — деді. Диуана айтты: «Таксыр, қырық арқан, қырық қойдың құйрығын, Алпамыстың қару-жарағын беріңіз», — деді. «Мен қайтер екем? Жеті күн өтіп, сегізінші күні келіңіз», — деді. «Үйретіп берейін, шарқ ұрып көше көшеде жүріңіз», — деді. Патша бәрін түгендеп берді. Алпамыстың қару-жарағын, киім-кешегін бірін мойнына, бірін беліне байлап, пат-

шаны: «Үйіңізге бара беріңіз!» — деп алдап шығарып салып, диуана Шұбар атты жетектеп, орға қарап келе жатқан жері екен.

Қаракөзайым қуанып,
Қапалы көңлі жұбанып,
Темір үйдің ішінен
Шұбарды алды шығарып.
Сол уақытта Шұбар ат,
Үш мәртбе айналып,
Тұмсығын тықты қойнына.
Арка басын сипалап,
Тұмарын тақты мойнына.
Жау-жарағын, киімін,
Сигызды тұла бойына,
Мінетұғын болдым деп,
Патшаның кірді ойына.
Екі жыл ұдай қатырып,
Шабамын деп жүр тойымда,
«Так жануар, так, так», — деп,
Шұбар атты жетектеп,
«Жоламаңдар қасына
Өлтіреді тентек», — деп.
Қалмақты кейін қашырды,
Қыз айласын асырды.
Қай көшеден өтед деп,
Басып-жаншып кетед деп,
Шұқыр жер болса тығылып,
Қалмақтар бойын жасырды.
Жаңа ұстаған құлындай,
Жылтылдаған жұлындай
Жетіп келді алысып,
Екі қолы қарысып,
Алпамыс жатқан орына-ай.

(Зынданға) арқан жіберді
Бір ұшын байлап мойнына-ай.
Кетті арқан салбырап,
Шынжырлары салдырлап,
Қараса бала жоғары
Келеді арқан жалбырлап.
Қуанған менен қорыққан бір
Түрегелді қалдырлап.
Өтірік пе, шын ба деп,
Ұстады барып аллалап.
Ғайып-ерен қырық шілтен
Көтерді жерден қауғалап.
Бабай (түкті) Шашты Әзиз
Келе жатыр аймалап.
Қаракөзайым тартады
Жер түбінен саумалап.
Тартты Шұбар ышқынып,
Жерді тепсіп пыскырып...
Келіп қалды шамалап.
Шықты Алпамыс қайқандап,
Ордың басын жағалап,
Ордан шығып алғансын,
Кеулі мекем толғансын
Құйрыққа әбден тойғансын,
Қуаттанып болғансын,
Жарағын киді салданып,
Жалаң қылыш байланып,
Ызасы өткен қалмаққа
Шабайын деп ойланып.
Омырауын иіскелеп,
Жылдам мін деп тістелеп,
Тұрды Шұбар айналып.
Алмадай мойны ұзарып,

Екі көзі қызарып,
Кұйрығын салып сыртына
Жан-жаққа тұрды таңланып.
Кіндігін тартып баурына,
Кұйрығын салып сауырына,
Жерді теуіп ыскырып,
Жын ұрғандай сандалып,
Темір үйдің ішінде
Жеті жыл жатқан камалып.
Қырық арқан бойы зынданнан
Егесін алды шығарып.
Үш секіріп, үш түсті,
Шабамын деп қуанып.
Сөйлесті біраз екі шер
Біріне-бірі білдіріп.
Қалжыңдасып, ырғасып,
Әзілменен күлдіріп.
Баланың көңлін шат қылды
Бетіне бетін тидіріп.
Қапаларын шығарды.
Ақ тамағын сүйдіріп...
Көтерді қыз қолтықтап,
Баланы атқа міндіріп.
Ақсаңдай басып жөнеді,
Қалмаққа ерді жүрдіріп.

Сол уақытта Алпамыс
«Алла»,— деп атқа мінді енді.
Жәрдем тілеп пірлерден
Қалмаққа қарай жүрді енді.
Шұбарды алдап алғанын
Ақылмен Тайшық білді енді.
Көзінің жасын ағызып,

Жағасын дал-дал жұлды енді.
Өгіздей-ақ өкіріп,
Өзін тақтан ұрды енді.
Керней, сырнай тарттырып,
Қырық қақпалы қалаға
Тегіс хабар берді енді.
Әрқайсысы бір жақтан
Жүз мың әскер келді енді.
Майданға тақты құрғызып,
Қатар-қатар тұрғызып,
Тайшық хан таққа мінді енді.
Алды-артын бірдей ғып,
Сап тартып әскер тұрды енді.
«Мұнын өзін қара,— деп,
Қаңғырып жүрген бала»,— деп,
Мазақ қып әскер күлді енді.
Қалмақтың көріп күлгенін
Алпамыс қыран түрленді.
Тайшық хан айтты:

«Балуандар,

Замана бізге болды тар,
Шошынбайын деймін-ау,
Түсімде көрген сырым бар.
Патшалыққа лайық
Бірер күн ермек қылайық
Жекпе-жекке бірің бар.
Қайсың барсаң, оның бар,
Шұбарын тартып мініп ал.
Шырылдатып тауықтай
Желке шашын жұлып ал.
Аямандар бала деп,
Ала алмай жүрген кегі бар».
Сол уақытта бір қалмақ

Аты ердің Таймас ед.
Колындағы күрзісі,
Отыз батпан алмас ед.
Қаһарланып сілтесе,
Тау болса да қалмас ед.
Бірге жасын жасасқан
Тайшық ханмен жолдас ед.
Неше майдан соғыста
Аш қасқырдай тоймас ед.
Ерегіскен дұшпанын
Еңселетпей қоймас ед.
Таймас айтты: «Падишам,
Әуелі өзім барайын,
Айтқаныңды қылайын.
Ерлікке берсең Шұбарды,
Баланың басын қағайын.
Ырза болсын күшіме
Көріп тұрған ағайын».

Осыны айтып болды да,
Шыға берді құтырып.
Ителгідей жұтынып.
Басқа қалқан төңкеріп,
Күрзісін келді көтеріп.
Өзінен басқа жан жоқтай
Жетіп келді ұмтылып.
Қарсы ұмтылды Алпамыс
Ақ түйғындай құнтыып.
Ауадан құйған түйғындай
Бір ұрып кетті сыпырып.
Ұшып кетіп кәлласы
Денесі қалды отырып.
Астына мінген керігі

Шыға келді ойнақтап
Жап-жалаңаш сытылып.
Мұнан кейін бір қалмақ
Ашуланып долданып,
Шыға келді жүгіріп.
Жапыратын немедей
Етегін белге түрініп.
Жауатұғын бұлыттай
Келе жатыр құбылып.
Ұрсатұғын батырдай
Қылышын белден суырып.
Бара ғой деген ешкім жоқ,
Өзінен өзі жын ұрып.
Өлемін деген ойда жоқ,
Жігіттіктің буы ұрып.
Мұны көріп Алпамыс
Тұра қалды кідіріп.
Басын қағып жіберді,
Жұдырықпен бір ұрып.
Ұшқан кәлла жөнелді
Қалың топты аралап.
Кеудесі жатыр орнында
Қолымен санын сабалап.
Ұстайын деп қалмақтар
Кәллаға қарай ұмтылды.
Ортаға алып қамалап,
Жаны жоқ кәлла не білсін
Бес-алтауын өлтірді,
Он шақтысын жаралап.
Сол уақытта Таймастың
Жалғыз ұлы бар еді,
Жарап жүрген нар еді.
Қайсыбірін айтайын,

Сайманы түгел сай еді.
Тайшық хан айтты келді де:
«Майданға, балам бар! — деді.
Әлгі ит өлді бекерге,
Әкеннің кегін ал!» — деді.
Күшіне сенген ер еді,
Әкесімен тен де еді.
Шыға келді құтырып,
Жарап жүрген нардай боп,
Сүйретіліп аяғы
Кіші-гірім таудай боп.
Қарсы ұмтылды Алпамыс
Қысыр емген тайдай боп.
Қарсыласты екі шер,
Үркер менен айдай боп.
Жетіп келіп қасына,
Салып кетті басына,
Құлады қалмақ жардай боп.
Біле алмады өлгенін
Келісімен қандай боп.
Үшеуі жатты тенкейіп,
Байлаған орып баудай боп.
Сол уақытта бір палуан,
Келе жатыр ұмтылып,
Аяғын жерге сүйретіп,
Олай-бұлай шапқылап,
Мінген керігін үйретіп.
Неше дәу, неше пілдерді
Өлтірген еді күйретіп.
Келе қалмақ сөйледі:
«Мұның қалай, жас бала,
Қайратқа сенген, мас бала?!
Сірә, бір кезек бермедің,

Ерлердің жолын білмедің,
Сенің мұның масқара!
Батыр болсаң кезек бер,
Басына қалқан ұста да».

Сонда батыр сөйледі:
«Көзіме толды қанды жас,
Ешбірінді көрмеймін,
Білгенінді қыла бер,
Ажалсыз болсам, өлмеймін.
Әдісің көп халықсың,
Сендерге, сірә, сенбеймін.
Қырық арқан бойы зынданда
Жеті жыл жаттым мен деймін,
Жеті мың қалмақ өлтірмей
Сірә де кезек бермеймін».
Осыны айтып болды да,
Екі ер соғыс бастады.
Шегінісіп қошқардай
Бірінен бірі қашпады.
Тап бергенде, шап беріп,
Жағадан бала ұстады.
Бірін-бірі сілкілеп,
Ат үстінде мұштады.
Қикылдап қалмақ буынды
Балаға күші аспады.
Мәлім болды халыққа
Баланың күші асқаны.
Ақ канжарын суырып,
Заманасын қуырып,
Атыменен қалмақты
Екі бөліп тастады.
Мұны көріп Тайшық хан

Екі көзін жастады.
Бала тұрды ақырып,
Жылдам кел деп шақырып.
Қалмақтар қадам баспады,
Тайшық хан енді жылады,
Қайғыменен көзін бұлады.
Жүз мың әскер келсін деп,
Жан-жаққа мойнын бұрады.
Енді қалмақ ат қойды,
Жүз мың әскер лап қойды.
Қарсы ұмтылды Алпамыс
Қамысқа түскен қудай боп.
Біреуді біреу білмеді,
Біреуді біреу көрмеді.
Аспаннан түскен нұрдай боп.
Есепсіз қалмақ қырылды
Жабысқан будан удай боп,
Майданнан аққан қызыл қан
Сарқырап ақты судай боп.
Ол уақытта еш соғыс
Өткен емес мұндай боп.
Үрістем-Дастан бір майдан;
Өткен екен сондай боп.
Өліктері төбе боп,
Төскейден шапқан қырдай боп,
Есебі жоқ өліктің
Домалап жатыр пілдей боп.
Неше ерлер айрылды
Әскерінен жүрдай боп.
Қалған қалмақ жабылды,
Әр жерден қақты дабылды.
Жердің жүзі көкпенбек,
Күннің де көзі шағылды.

Құбыладан соққан дауылдай,
Түрленіп бала қағынды.
Майданнан аққан қызыл қан
Өзенге симай ағылды.
Қылыш тисе шақ етед
Мылтық тисе тақ етед,
Мысалы бала шойын-ды.
Күннен күнге өшігіп,
Көрсетті батыр ойынды.
Бес байталдың кесірі —
Қанша ердің басы жойылды.
Қалған қалмақ қайрылып,
Бірінен бірі айрылып,
Қалаға қашып барады.
Бекітіп алды қаланы,
Далаға тастап баланы,
Қалаға бала кіре алмай,
Не қыларын біле алмай,
Бұл шәһәрден айналып,
Түн ортасы өткенде,
Таң мезгілі жеткенде
Бір тесікті табады.
Ар жақтан хабар алмаққа
Тесікке шауып барады.
Көрінбейді ешнәрсе,
Абайлап әбден қарады.
Астындағы Шұбар ат
Оскырып, үркіп бармады.
Не бар ед деп тесікте,
Кірмейсін деп есікке,
Шұбарды бала сабады.
Ашуымен қамшынын
Енді Шұбар ырғыды.

Ок жыландай сырғыды
Арқан бойы жазылып,
Тесіктің асты казылып,
Өтіп кетті лып етіп.
Жерге тимей аяғы,
Асыл біздей жылт егіп,
Ар жағында бір жерге
Түсті барып дік етіп.
Шынжыр арқан темір тор
Түсіп қалды сылқ етіп.
Салмағына шыдамай
Шұбар да қалды ыңқ етіп.
Тесіктің асты ор еді,
Ор жағалап отырған
Қалың әскер қол еді.
Кірмегені Шұбардың
Әсіресе сол еді,
Қазыналы хандағы
Есепсіз түрі мол еді.
Балаға тағы жабысты
Ілескен жастан сор еді,
Атаңа нәлет қалмақтар
Бір ақыл ойлап табады,
Жалғыз ауыз жол қылып,
Бекіткен екен қаланы.
Темір шынжыр арқаны
Ұстап берді баланы.
Ауырлығы бір батпан,
Бұршақтай шокпар ұрады.
Дөңгелге қаққан қазықтай
Қасқайып бала тұрады.
Берен мылтық батырлап,
Бұршақтай оғы жауады...

Алпамыс тағы зарлады,
Құдайға қылып наланы:
«Жат еттім әуел, жалғыз хақ,
Өзің жалғыз,

мен де тақ,
Так ерлерге өзің жақ,
Өзің жалғыз,

мен жалғыз
Беремін десен кәне бақ?!
Аға-іні менде жоқ,
Өліп кетсем артым шақ.
Қысылғанда қолдай көр,
Әкеме берген, аруақ!
Түп кара ағашы қасында,
Ақ шенгелдің басында
Жылы бұлақ, бір бұлақ,
Армандамын бара алмай.
Басына жағып жұп шырақ!
Қолдай көр бүгін баланды
Сіздер жарсыз, біздер дақ.
Айналайын, Шұбар ат,
Бұл дүниеде бар ма екен,
Мен секілді ақымақ?!
Ғайып-ерен пірлерім,
Бұл бәледен өзің қақ!
Келіп түстім торына,
Кемпір салды орына,
Жеті жылды өткізіп,
Шығып едім зорыға.
Алмаймын деп тілінді.
Тағы түстім торына,
Тепкенінде кемпірді.
Өлтірмедің сонда?..»

Көрген түсін Тайшықтың
Өтірік емес, шын қылды,
Ашуы баланың тарамай
Кез келгенін қырады,
Бір жерлерге келгенде,
Баяғы мыстан шешесі
Көлденең тартып тұрады.
Әуелгі дұшпан кемпір ед
Заманын қандай қылады.
Осыны қайтсем екен деп,
Ар жаққа кеулін бұрады,
Жаны шығып шошайып,
Әр жерге кемпір бұғады,
«Аманбысың, шеше?» — деп,
Мазактап бала сұрады,
«Жүрмін ғой, — деп, —
шырағым»,
Қамығып кемпір жылады.
Жұдырығын түйіп ап,
Ауызға бала ұрады,
Екпініне шыдамай
Шалқалап кемпір құлады.
Осы аузың маған қылды деп,
Езуін тіліп жырады.
Талқан болып ауызы
Азудың бәрі сынады.
Толғанынша іспелеп,
Аузына тасты тығады.
Жарылып кетіп жүрегі,
Осымен кемпір тынады.
Тірсегінен тіледі,
Бәйтерекке іледі.
Көрсетіп қойды халыққа

Үрген местей бұлтитып,
Бар киімін шешіп ап,
Бөксесін қойды тыртитып,
Дұшпанның бәрін өлтіріп,
Батырдың көңлі тынады.
Қалмақтың өлмей қалғанын...
Кейкуатқа көндіріп,
Бағындырып қояды.
Патша болды Кейкуат
Қалмақтың қалың еліне.
Әділдігін жүргізді,
Ешкімнің көнбей ебіне.
Бак конарда жігітке,
Азы не сірә көбі не?!
Керней-сырнай тарттырып,
Даңғырап дабыл қақтырып,
Барып түсті Алпамыс
Қаракөзайым үйіне.
Кер маралдай керіліп,
Басарына ерініп,
Ханның қызы Қаракөз,
Түсті шалқып күйіне.
Қыздар жүр бетін шымшылап,
Тиіп ек деп көңліне.
Енді қыздар ойнады,
Кой десе де қоймады,
Тізесіне асылды,
Шөге жатқан нардай боп.
Мойынына асылды,
Қысыр емген тайдай боп.
Түзетті қыздар қатарды,
Құлаған жана жардай боп.
Ортада отыр Қаракөз

Он бесте туған айдай боп,
Қызыл күрең ірені
Құбылып отыр жындай боп.
Адамзаттың баласы
Туады екен мұндай боп,
Оқтаудай бойы бұралып,
Тартып қойған сымдай боп.
Сөйлеген сөзі — қырмызы
Қамырдан тартқан қылдай боп,
Сүйкеніп өтсе денесі,
Тиеді жұмсақ ұндай боп.
Арманы бар ма жігіттің
Косылса жары сондай боп?!
Жұрметүз деген бір қыз бар,
Қыздардың жүрген ішінде,
Сүрме тартып көзіне,
Орнатқан гәуһар тісіне.
Алтын шашбау жарқылдап,
Байланған шаштың ұшына...
Құлпырады құбылып,
Неше алуан түсі де.
Қараңғы үй жарық болады,
Жатарында шешіне.
Ата-анасы болмаса,
Көрінбеген кісіге.
Жер астындағы гәуһардай,
Болады кімге несібе?!
Аламын деген дәулер көп,
Сыртынан жүріп есіре,
Кейкуат келіп ойнаса,
Итереді өшіге,
«Өнім түгіл, Кейкуат,
Көрінбе, — дейді, — түсімде!»

Басы ойын, алысып,
Аяғы шындай ұрысып
Қалған екен екеуі.
Сол күні күннің кешіне
Кейкуат кетті ыза боп,
Шыдай алмай пешіне,
Жұрметүз келді құбылып
Алпамыстың қасына.
Мойынынан құшақтап,
Отыра кетті басыла.

Алпамыс айтты: «Жұрметүз,
Кесірің бар басыңда!
Достығың маған белгілі,
Арман жүр енді асылма,
Атаңа нәлет, ит қалмақ
Бар қылғаның осы ма?»
Жұрметүз сонда сөйледі:
«Не десен де еркін бар,
Қақпаймын, жезде, қолыңнан!
Жаңа жеттік мұратқа,
Осы келген жолыңнан!
Аруағыңа ырзамын
Ажыратқан сорыңнан!
Шықпай жүр ме ойыңнан,
Жердің зәрі қалмайды,
Қыздардың шықсаң қойнынан!
Жердің асты у болар,
Арылар сонда бойыңнан!»

Бұл сөзді естіп Алпамыс
Қарғып тұрды орнынан.
Кейкуатқа некелеп,

Қосып берді қолынан.
Риза болды Жұрметүз,
Болғандай ғашық бұрыннан.
Танадай көзі жарқылдап,
Алтын кебіс сартылдап,
Ілесіп алып жөнелді
Кейқуаттың соңынан.
Келіп мініп тағына,
Ие болып бағына
Арылды жазған сорынан.
Боларында кісіге,
Келеді қайдан несібе,
Болмасына келгенде,
Жіберер ісін өшіре.
Кейқуат айтты: «Жұрметүз,
Қылғаның бар ма, есінде,
Өзіңе өзің берік бол,
Түсірейін есіне!»
Жұрметүз айтты: «Падишам,
Жүр едім сізді пісіре,
Қалжын менен ойынды
Сақтапсыз сіз басыңа».
Осыны айтып Жұрметүз,
Көрпеге кірді шешіне,
Ақылы бар, ми толық,
Тұрады сөзге түсіне,
Түсінбесең мейілін,
Ұзатам сөзді несіне.
Түсінген халық риза бол,
Кейқуат патша күшіне.
Керней, сырнай тарттырды,
Данғыр, дабыл қақтырды,
Кішміш, мейіз жегізіп,

Шұбар атын бақтырды.
Неше дәулер, неше ерлер
Қызметіне тақ тұрды,
Күніге көкбар шаптырды.
Ханның қызы Каракөз,
Алпамыс берен батырға
Қосылмақты жақтырды.
Еңбектің көріп ретін,
Алпамыс қызды ап тұрды.
Осыменен арада
Отыз екі күн өтті.
Отыз үш болып түн жетті,
Қалмақтың қалын шәһәрін
Кейқуатқа билетті,
Сол күні жатып ұйқыдан
Алпамыс батыр түс көрді,
Түсінде жаман іс көрді,
Төсегінің үстінде
Бір күшіген құс көрді.
Түсі суық құс екен,
Бір түнде соны үш көрді.
Ақырында Алпамыс
Өзі барып ұшырды,
Айбатымен қорқытып,
Қайтадан жерге түсірді.
Кәлласын кесіп денеден,
Өкпе-баурын пісірді.
Бір сойқанның болғанын
Ауылын жаудың алғанын
Ақылмен байқап түсінді.
Ойланды бала қайтпаққа.
Жол азабын тартпаққа.
Қайғы түсті көңліне,

Тақат жоқ қайтып жәтпаққа.
Қаракөзайымды оятты
Қайтамын деп айтпаққа.
Бұл сырды біліп Қаракөз
Қарғып тұрды орнынан.
Қараса түннің іші екен,
Шошынды тұла бойынан.
Сол күні түнде түсінде
Ұшырған екен бұ-дағы
Ақ тұйғын құс қолынан.
«Айтсаңшы енді, ерім?» — деп,
«Не сыр көрдің бүгін?» — деп,
Күшақтады мойнынан.
Алпамыс айтты баяндап,
Түндегі көрген сырынан.
«Аһ,— деді қыз сорлы,—
Арылмадым ба сорымнан?!»
Көзінің жасы ағылып,
Көрпенін шетін жамылып,
Тұра алмады қойнынан.
«Шұбарды әкеп ертте,— деді,
Көп кешігіп кетпе»,— деді,
Тұрғызды сүйеп қолынан.
Жылап-еніреп жөнелді
Ылажынын жоғынан.
Жолға түсіп елбеңдеп,
Жылайды жазған еңкендеп.
Шешіп ала жөнелді
Тұра алмады кідіріп.
Сылап-сипап ерттеді,
Көзінің жасы төгіліп,
Өксіп-өксіп жіберді.
Тізесін басып бүгіліп,

«Қалдым ба,— деп, айрылып?»
Қабырға кетті сөгіліп.
Сол уақытта Алпамыс
Далаға шықты жүгіріп.
«Кеттің бе,— деп,— шынымен?»
Сөйледі сұлу бұрылып.

«Қош, аман бол, алғаным,
Алаша төсек салғаным,
Табанымнан тас өтіп,
Мандайыма күн өтіп
Қайғысын шектім даланың.
Қызығын да көре алмай
Ата менен ананың...
Ақылы кәміл дананың?
Жаныңа сенін құрбан ғып,
Еліме ойран салғаным.
Ата-анамнан айрылып,
Жұрдай болып қалғаным.
Еш болмаса балаң жоқ,
Артыңда белгің қалған жоқ,
Ішімде кетті-ау арманым.
Арман емей немене
Алдыңнан кетсе алғаның,
Алғаныңнан айрылсан,
Қызығы бар ма жалғанның,
Мінемін дедің мін енді,
Жүремін дедің, жүр енді,
Көрермін басқа салғаның.
Болмаса неғып ілесіп,
Шұбар атқа мінгесіп,
Еліне неге бармадым.
Қыз деген ердің олжасы

Ат көтіне салмадын.
Алғаның кәміл пірін деп,
Аятын көрдім құранның.
Аман барып, есен жүр,
Жолына мен бір құрбаның.
Қош енді, ерім, қош енді.
Қош деп айттым үш енді,
Әмірі шығар алланың!»

Алпамыс сонда сөйледі,
Сөйлегенде бұй деді:
«Затың әйел болған соң,
Ақылың сенің кем деді.
Мен кеткенсін, сен кетсең,
Бұзылмай ма ел деді...
Шұбар атым бар болса,
Келемін демде мен деді.
Алтын қазық сен болдың,
Айналатын мен болдым,
Тұра бер мұнда сен деді.
Ерлі-зайып арасы,
Айтқаның да жөн деді.
Ақ сұңқар ұшар жем үшін,
Туады ерлер ел үшін.
Болған білем ата-анам,
Қаракұс қуған көгершін,
Жеті жыл болды кеткелі
Қандай боп қалды үйішім.
Үйде отырсаң, түзің жоқ,
Түзге шықсаң, үйің жоқ
Жалғыздың күні құрысын!
Токтай алмай барамын,
Ағайын-туған (ел) үшін.

Бейнет шектің мен үшін,
Келермін қайтып сен үшін.
Ризалықпен жауап бер,
Алысайық қол ұшын?»

Осыны айтып Алпамыс
Шұбарға келді мінгелі,
Құбылып шықты құлпырып,
Өңшең жібек кигені.
Көтерді сұлу қолтықтан
Екі көзі сұрмелі.
Құшақтады мойнынан
Алпамыс берен сүйгелі,
Бетіне беті тигенде,
Ақ тамақтан сүйгенде,
Басылды іштің күйгені.
(Алмас қанжар) асынып.
Жеңіне тығып жасырып,
Тұр еді сұлу өлгелі.
Қош айтысып сұлумен
Алпамыс берен жөнелді.
Жөнеген кезде түн еді
Анадай барып қайрылып,
Үш мәртебе келеді.
Айтатын басқа сөзі жоқ,
Сәлем бер деп тіледі...
Көзінің жасы ағылып,
Мойнына гәуһар тағылып,
Күндіздей түнге шағылып,
Қолына шылым береді.
Ақылменен аңғарып,
Қимағанын біледі.
Қыз да болса дана еді,

Әкесі Тайшық хан еді.
Рахымы оның келеді,
«Есен барып,
сау қайт», — деп,
Аузынан бата береді.
Сол уақытта Шұбар ат,
Ауыздық басып ауызға,
Қоя бер деп сүзеді,
Айтып ауыз жиғанша
Қарап көзін жұмғанша,
Ғайып болды Шұбар ат.
Кеткенін де білмеді,
Енді бала жөнелді.
Шұбардың басын түзеді.
Алпамыс қашып кетед деп,
Қалмақтың келді көңліне.
Қашты деген ат болды,
Кетпегенсін көріне.
Ертеніне ойланып,
Түсініп қалды Кейқуат,
Алпамыс қылған ебіне.
Ақылынан адасып,
Жынды адамдай бал ашып,
Ханның қызы Қаракөз
Отырды жылап күніге.
Енді Шұбар шабады,
Жер жобасын табады.
Аяғы тиіп ерніне
Шабатұғын жүйрікке,
Ылдиы не, өрі не,
Тигізбейді шаң-тозан
Судай аққан теріне.
Күніге шауып жануар,

Түсті әбден күйіне,
Алпамыс жетсе үйіне
Жіберер дейді үйірге.

Сол уақытта Алпамыс
Жат қылады еренді,
Шұбардың басын жіберді,
Таудан аққан тасқындай
Төгіліп шұбар жөнелді,
Адыр-адыр бел еді,
Адам қорқар жер еді,
Неше қиын жерлерден
Тегістей шауып келеді,
Мейлі дала, мейлі адыр
Теп-тегіс болды жер енді.
Айдын-айдын көл еді,
Көлдің де аты көп еді,
Жарбаңдап ұшқан қарғадай
Аяғы жерге тимеді.

Сонда Алпамыс сөйледі:
«Айналайын, Шұбар ат,
Қолтығында бар қанат,
Жазым болып жығылсан,
Бір шұқырға тығылсаң,
Өлмеймін бе мен?!» — деді.
Бұл сөзге Шұбар шамданып,
Мұнан да жаман өрледі.
Кешегі шабыс бүгін жоқ,
Төрт аяғы атқан оқ,
Әртүрлі шабыс бастады,
Пайда еткен жоқ балаға,
Шабыстан қорқып сасқаны.
Алдында жатқан аңғарды

Жер ошақтай тастады,
Екі көзін тарс жұмып,
Бала да ерден ұстады,
Енді шұбар ұмтылды,
Құбылып ұшқан сұңқардай,
Жердің жүзін сыпырды,
Қалың жыныс ағашта
Кос құлақты жыпырды.
Ықтияр кетіп өзінен,
Лажсыз бала отырды.
Басын жерге салмады,
Су ішіп мейрі қанбады.
Осындай болып танбастан
Отыз күн шапқан сықылды.

Келді Алпамыс сәлемет,
Кұстай ұшты Шұбар ат,
Жиделінің шетіне,
Жаман-жақсы әр жұмыс,
Жігіттің болмақ нетіне,
Жайылып жатыр көп жылқы,
Жиделінің бетінде
Оқыранды Шұбар ат,
Үйірін танып секіре,
Күллі жылқы шұрқырап,
Ілесіп алды (артына).
Анасы да бар екен,
Баласы да бар екен,
Тигізді бетін бетіне.
Айғырларын тістелеп,
Құлын-тайын иіскелеп,
Баланын көнбей еркіне.
Оқыранып Шұбар ат,

Жылқыдан алып Шұбар ат,
Шығарды даусын өкіре.
Жана түсті есіне,
Жүргеніне өкіне,
Тағы да бала тоқтады,
Босаған кеулі бекіне.
Аман-есен келгесін
Жеткендей болды сертіне.

Онда Алпамыс батыр көңлін қатайтып, жүрегін тоқтатып келе жатса, жолында бір шатыр тұр. Алпамыс шатырға келсе ішінде бес бек ұйқтап жатыр, бес бектің алдында біреу мосқа шай қайнатып отыр. Біресе жылап, біресе қалғып отыр, назарын салса, әкесіне немере Құлтай деген бабасының Тортай деген жалғыз баласы бар еді, сол екен, бес бекке қараса, Алпамыс өзі барында жылқы бағатын бес құлы екен. Бұл бесеуін танып, жай-мәнісін сұрағалы диуаналық киім киіп: «Аға, бұл кімнің жылқысы?» — деп сұрап тұрған жері еді.

Сонда Алпамыс сөйледі:
«Ассалаумағалайкүм,
Қарахан тауда бабамыз,
Сірә қабыл болғай да,
Аға, сіздің (тобаңыз)
Осы бағып жүргенің
Қандай бектің жылқысы,
Бишара болған, бабамыз?!
Кірекеш едік жолаушы,
Қалаға кіріп барамыз,
Байсын деген өз елім,
Жиделі байтақ қаламыз.
Бөтен емес, бөгде емес,
Осы жерде туған баламыз,
Жеті жыл болды кеткелі

Ажырасып арамыз.
Біз кеткенде тірі еді,
Ата менен анамыз.
Айналайын құдай-ау,
Хабарын кімнен аламыз?!»

Сонда Тортай сөйледі:
«Мінген атың қаракер,
Жалғызға құдай пана бер,
Заманым кеткен сорлымын,
Менен несін сұрайсың?!
Көп сөйлемей жүре бер,
Жиделі Байсын жерінде,
Қонырат деген бай еді,
Төрт түлік малы сай еді,
Мандайында сорлының
Жалғыз ұлы бар еді.
Жалғыз да болса, нар еді,
Байбөрінің жылқысын
Тайшық хан алып жөнеді.
Әкесі айтты балаға
Артынан қуып бар деді,
Қалмақтан кегімді ал деді,
Ала алмасан кегімді
Бенде боп сонда қал деді.
Шыдай алмай ашуға,
Артынан қуып жөнеді,
Кеткенсін қайтып келмеді,
Өткеннен де сұраймын,
Кеткеннен де сұраймын,
Хабарын ешкім білмеді,
Жеті жыл болды кеткелі,
«Ел-жұртым қалды» демеді.

Ұшырадық зорлыққа,
Көніп жүрміз қорлыққа
Тілекті алла бермеді.
Ұлтан құл деген бек болды,
Болғанына көп болды,
Халыққа қорлық көрсетіп,
Қазына малды жеп болды.
Қарахан таудың түлкісі,
Келмейді ердің күлкісі,
Осы бағып жүргенім,
Кешегі кеткен жас берен,
Алпамыс ердің жылқысы.
Қарахан тауда қамалым,
Баяғыдай бола ма,
Алпамыс келіп заманым?!
Ежіктеп мұнша сұрадың,
Әр сөздің басын құрадың,
Естідің бе, қарағым,
Келіп тұр менің жылағым,
Кім едің өзің, шырағым?!»

Онда бұл сөзді естіп бес бек ұйқыдан оянып: «Ей, қақбас, Алпамысты бізден сұра, Алпамыс қалмақтың қолында өліп кеткен, ел қыдырған диуана не біледі, шайыңды қайнат!» — деп ұрып-соғып қуалай берді. Онда Алпамыс батыр бес бекке келіп араша сұрап: «Жігіттер, бұларың қалай, мені сыйландар, бол-маса мен де сіздерге өнер көрсетемін», — деп тұрған жері еді.

«Араша, батыр, араша,
Арашалап бұлардың
Қасына келді жанаса,—
Араша деп тілеймін,
Тыңдағын сөзім жараса.
Арашаны білмесең

Іс қыламын тамаша!
Қойсана, батыр, қойсана,
Ашуы жоқ болсана,
Қой дегенде қоймасан
Түсірермін ой-сана!
Айналдырған алтауың
Бір кісідей болсана».
Қой десе де қоймады,
Қоятұғын болмады.
«Бұл иттерді қайтем» деп,
Ер Алпамыс ойлады.
Буырқанды, бұрсанды,
Мұздай темір құрсанды,
Мойнындағы сотамен
Әрқайсысын бір салды.
Асаменен басқа ұрды,
Тұра алмастай тас қылды.
Бір ұрғанды көтермей,
Бесеуі де мырзаның
Жанын хаққа тапсырды.
Бесеуі де өлгенсін
Алпамысты көргенсін,
Тілегін алла бергенсін
Айқай сап Тортай өкірді.
Мұны көріп Алпамыс
Тақат қылып тұра алмай,
Атынан түсе секірді,
Бірін бірі құшақтап,
Көзінің жасы бұршақтап,
Көрісе берген секілді.

Көрісіп болған соң Алпамыс айтты: «Ей, аға, елдің жайы қалай?» — деп сұрады. Тортай айтты: «Ей, шырағым, елдің не-

сін сұрайсың, өзіңнің Ұлтан құлың бек болды, менің тілегімді тілемей, Алпамыстың тілегін тілейсін деп әкенді түйеге салып, атан Құлтайды қойдың (соңына) салып қойды. Өзіңнен қалған жеті айлық балаң Жәдігерді жалаң аяқ, жалаң бас мойнына шынжыр, аяғына кісен салып қозы бақтырып қойды. Өзгесін не қылайын, әсіресе, өзіңнің Гүлбаршын жарынды аламын деп отыз күн ойын, қырық күн тойын қылып, басып-көктеп бүгін кешке некесін қиятын күні, шырағым, тілімді алсаң, ертерек бар», — деді. «Алпамыс келді деп ешкімге айтпа», — деп атына мініп жүріп кетті. Алпамыс келе жатса, әкесі Байбөрі түйесін суға айдап бара жатыр, өзі қалап алған әңгімесін айтып бара жатыр екен, Алпамыс түйенің арасында тындап жүре берді. Сондағы Байбөрінің айтқан сөзі еді.

Байбөрі сонда сөйлейді:
«Айналайын, құдайым,
Бір өзіне жылайын,
Бүйтіп қорлық көргенше
Көзімнің жасын бұлайын.
Жалғызым менің келер ме,
Көзімнің жасын көрер ме,
(Арманда) кеткен баламды
Қадыр алла берер ме?!
Тауға біткен ақ терек,
Қыздар тағар мойнына
Қалампыр, маржан текшелеп,
Айдасам жөнге жүрмейсің,
Есіз қалған, ақ шелек!
Арай жаным, арай!
Сенің бірін қалмағыр,
Сені ешкім алмағыр,
Айдасам жөнге жүрмейсің,
Есіз қалған жайрағыр!

Арай, жаным, арай!
Қарахан таудың аршасы
Түсіп қалды үстімде
Киген киім баршасы.
Айдасам жөнге жүрмейсің.
Қарағымның артында
Есіз қалған наршасы,
Арай, жаным, арай!
Қара таудың шиесі,
Байбөріңе келді ме,
Пірілердің киесі?!
Айдасам жөнге жүрмейсің,
Қарағымның артында
Аманат болған түйесі.
Арай, жаным, арай!
Темірменен құрсаулы,
Жәдігерім білегі,
Сірә, қабыл болар ма,
Байбөрінің тілегі,
Айдасам жөнге жүрмейсің,
Қарағымның артында
Есіз қалған үлегі!
Арай, жаным, арай!»

Онда Алпамыс түйенің арасынан шыға келіп: «Ассалаумағалайкүм, ата!» — деп сәлем берді. Онда Байбөрі бай зәресі ұшып кетті, қолындағы таяғы жерге түсіп кетті. Ұлтан құлдың әдейі аңдытып қойған адамы екен деп ойлады. Онда Алпамыс батыр: «Әкемнің жүрегі жарылып кетер» деп, әкесіне қарап айтып тұрған сөзі еді:

«Ассалаумағалайкүм,
Қарахан тауда бабамыз,

Сірә, қабыл болғайды,
Жан баба сіздің тобаңыз.
Кетіп еді қай жаққа,
Баба сіздің балаңыз?!»
Байбөрі сонда сөйледі:
«Тілекті құдай берді ме,
Көзімнің жасын көрді ме,
Қалмаққа кеткен жалғызым,
Алпамысым келді ме?
Менің бабам екен деп,
Танып сәлем берді ме?
Атқа мінген желеді,
Қоңырат деген ел еді,
Ұлтан патша болғалы,
Сәлем берер кісім жоқ,
Мәһрбан болып бұл жерде,
Сәлем берген кім еді?!»

Алпамыс сонда сөйледі:
«Ата, саған келгенім,
Келіп сәлем бергенім,
Біреудің малын бақпашы,
Біреудің отын жақпашы.
Балаңнан хабар білмеймін,
Бекерге жала жаппашы!»

Байбөрі сонда сөйледі:
«Қой, шырағым, алдама,
Алдағаның бола ма?
Молдалар оқыр кәләмді
Бісіміллә болар сөз басы,
Кәміл пірім жар болып,
Осы бүгін қолдашы.

Қалмакка кеткен жалғызым —
Алпамысым болмашы?
Мінген атың кара-ды,
Бауырынан жарады,
Шыныңды айтшы, шырағым?
Жөргектегі иісін
Мұрнымды жарып барады.
Бейнет көрдің басынан,
Қорлық көрдің жасыңнан,
Айналайын, шырағым,
Атеке деген даусыңнан!»

Сонда Алпамыс сөйледі:
«Дария тасып лайланып,
Дұшпанның жолы байлансын.
Жалғызым деген даусыңнан,
Мүсәпір болған, жан ата,
Мендей қозың айналсын!»
Осыны айтып Алпамыс,
Атынан түсе секірді,
Тасқа құлап Байбөрі,
Ботадай боздап өкірді.
Ата-бала екеуі,
Айдалада жолығып
Көрісе берген секілді...

Онда Алпамыс тыңдап, Байбөрі жылап мауқын басып болған соң: «Ата, елдің жайы қалай?» — деп сұрады. Байбөрі айтты: «Елді сұрама, мынау жерде Құлтай бабаң қой жайып жүр. Ол сенің тілегіңді менен (кем) тілеп жүрген жоқ, әуелі барып сол Құлтай бабанды қуант!» — деді. Онда Алпамыс батыр қойға келсе, қойын жусатып таяғын шаншып, көйлегін көленке қылып басы көлеңкеде жатыр еді. Алпамыс батыр өзі барында

серке қойған екі лағы бар еді, сол екеуі жеті жасар серке болған екен. Екеуі Алпамыстың екі үзенгісін иіскеп ілесіп жүре береді. Құлтай баба таяғымен көйлегін алуға шамасы келмей серкелерін шөрелеп келе жатып айтқаны:

«Бедеу аттың бестісі-ай,
Адамның азбас естісі-ай.
Қайда кетіп барасың,
Қарағымның артында,
Аманат қойған ешкісі-ай,
Шөрей, жаным, шөрей?!
Қарахан таудың бұлағы,
Неге шулай бересің
Қу Құлтайдың құлағы,
Қайда кетіп барасың,
Қарағымның лағы,
Шөрей, жаным, шөрей!?
Атлас еді көрпесі,
Қайда кетіп барасың
Қарағымның артында
Аманат қойған серкесі,
Шөрей, жаным, шөрей?!»

Сонда Алпамыс тұрады,
Атының басын бұрады,
Айналайын, ата, деп
Серкеңді бер деп сұрады,
«Айналайын, жан ата,
Мұнша неге еңредің,
Көкірегің күрілдеп,
Көзіннің алды іріндеп,
Артынан қуып келгенің?
Мен де сенің бір балаң,

Бір кезіне келгенім.
Бір кезіне келгенде,
Бір серкесін балаңнын
Құдайы қылып бергенің,
Бере қалсаң, жан ата,
Мені тәуір көргенің».

Сонда Құлтай сөйледі:
«Бұл серкеден айрылсам,
Ғамкүн болып өлемін,
Мен айтайын сен тыңда,
Соның үшін келемін.
Кебенек киген ер еді,
Кебін киген жоқ еді,
Өлмесе қозым келеді,
Ертең қозым келгенде,
Серкем қайда дегенде,
Мен сияқты қу бас шал
Не деп жауап береді?!
Алпамыс атты баламның
Жеті жыл болды кеткені,
Құлтайдайын бабанның
Басына қайғы жеткені.
Сұрады деп сөкпейін,
Сен де қой, балам, өкпені!»

Сонда Алпамыс сөйледі:
«Жігітінде жүруші ең
Кіреуке тонды жамылып,
Жеті жылдай жүрдің бе
Балаңызды сағынып,
Қартайғанда, жан баба,
Жаяу жүрсің нағылып?»

Ерлік қылған жігіттің
Тәңрім берген бағы да,
Асықпасаң боларсын
Баяғыдай тағы да.
Нағып қойды жайдыңыз,
Сақалыңның ағында?
Мұнша бейнет көріпсің
Өлеріңнің шағында,
Қартайғаның емес пе,
Азуыңды шалыпсың.
Мұнша бейнет көргесің
Ақылыңнан таныпсың.
Жаяу қойды баққанша,
Құл жұмсасаң болмай ма,
Қам-қайғы болып қалыпсың».

Сонда Құлтай сөйледі:
«Сұрағаның бұл сөзді
Ақылыңның барлығы,
Бабанның айтып тұрғаны
Басына түскен зарлығы.
Қойды бағып жүргені
Ұлтан құл иттің жарлығы».
Сонда Алпамыс сөйледі:
«Ақша бір жауған қар деді,
Кәріптің кеулі тар еді,
Балаңыздың жан ата,
Не белгісі бар еді?
Сонда Құлтай сөйледі:
«Қарағым менің нар еді,
Іздегені ар еді,
Белгісін айтып берейін,
Жаурынының үстінде

Дөңгелек калы бар еді.
Мінген аты-Шұбар-ды,
Ойнауға дайым құмар-ды». **Ағыта тастап** кісесін,
Алпамыс өзін танытып,
Мінскей қал деп шығарды.
Қалынан сүйіп баланың
Дарнядай Құлтай тасады.
Ботадай боздап Құлтекен
Бауырына басады.
Құдай салса бір істі,
Көтерер бенде әр істі,
Айтып айтпай немене,
Құлтай менен Алпамыс,
Ботадай боздап көрісті.

Онда Алпамыс Құлтайменен көрісіп, әрбір сөзге келісіп, «Ата елдің жағдайы қалай?» — деп сұрады. Онда Құлтай айтты: «Балам, елдің жағдайын көрерсің, міне жерде Жәдігер жалаң аяқ, жалаң бас, мойнында шынжыр, аяғында кісен қозы бағып жүр; әуелі соны барып қуант», — деді. Онда Алпамыс айтты: «Ата, мен танымаймын, сіз өзіңіз мына атқа мініп: «Әкең келді, — деп, — Жәдігерден сүйінші сұрап келе қойыңыз», — деп атын берді. Онда Құлтай баба атқа мініп, көңлі тасып бір сөз деген жері екен.

«Айт, жануар, Шұбарым;
Мойнында алтын тұмарын,
(Тасып толып) тарқасын,
Бүгінгі күні құмарым,
Сенің шабар күнін-ді,
Менің жүрер күнім-ді,
Он бестегі күнімдей
Жайнатты құдай гүлімді.

Мен шаппай енді қайтейін
Көрсетті құдай ұлымды.
Алпамысым өлтірер
Ұлтан атты құлымды,
Қызғалдақ шығар желкілдеп,
Қыздар өлен айтады
Бетін бүркеп күлімдеп,
Сен шаба гөр зырқырап,
Мен шабайын күркіреп,
Үйде отырған Ұлтанның
Көтені түссін бүлкілдеп».

Әлқисса, осыны айтып, көңлі тасып балаға қайрылмастан көкбар шауып жатқан Ұлтанның тойына келді. Онда Ұлтан көкбарға құнан атап беріп, шаптырып жатыр еді, ешкім көтеріп шаба алмады. Құлтай баба келіп тірсегінен тіліп, ердің басына іліп алып шұбарға өңгеріп қашып құтылып кетті. Онда халық Ұлтанға барып көкбар сұрады. Онда Ұлтан айтты: «Сендерге адам көрмеген қызық көрсетейін, анау жүрген жеті жасар Жәдігерді көкбар қылып шабыңыздар!» — деді. Алпамыстың қадірін білетіндер бармады. Қадірін білетін көз көргендер: «Кешегі Алпамыс ердің көзі емес пе?» — деді. Қадірін білмейтіндер барып көкбарға шауып баланы шырқыратып тартып жатты, сондағы Жәдігердің жігіттерге жалынып айтқаны:

Енді бала секірді,
«Көке жан» деп өкірді,
Өксіп-өксіп жылады,
Қайғымен көзін бұлады.
Жан сауға, — деп, — көкелер,
Әркімге мойын бұрады.
Қарама деп бетіме,
Әрқайсысы келіп ұрады.

«Қарамайын, Жәке», — деп,
Әркімге басын тығады.
Ақша бір жауған қар еді,
Кәріптің көңлі тар еді.
«Алдыңа салып қуғандай,
Әрқайсың келіп ұрғандай,
Айналайын көкелер,
Не жазығым бар еді?!
Өзіңнің інің емес пе ем,
Қас болсам, құлмен қас болдым,
Әкем жақсы ер ед деп,
Дәулетіне мас болдым,
Кісен қиып барады,
Аяққа түскен қақпандай,
Зырқылдаймын алдында
Құлаштаған сакпандай,
Ел ішінде еңредім
Қылмысымнан тапқандай.
Айналайын, көкелер,
Не жазығым бар еді,
Көкбар қылып шапқандай?!
Өзімнің итім құтырып,
Өзімді қаптың қуалап.
Ұлтан патша болғалы,
Иі болмаған қайыстай,
Көрсетті қорлық уалап.
Айналайын құдайым,
Дергейіңе жылайын,
Өзімнің итім қауып тұр,
Қандай бір айла қылайын?!»
Осыны айтып Жәдігер
Жігіттерге жылады,
Жыласа да балаға

Ешбірі мейрім қылмады.
Енді бала зарлады,
Көзінің жасын парлады,
Мейірімі жоқ иттерді
Отыра қалып қарғады.
«Аш бүгіліп жарағыр,
Жетім қалып жасыннан
Мендей болып жылағыр,
Тарта бер, жұртым, тарта бер!
Ешкі жасын жасағыр,
Аяғыңнан ақсағыр.
Ағайын кетіп қасыннан,
Досың кетіп басыннан
Мендей болып қақсағыр.
Тарта бер, жұртым, тарта бар!
Алпамыстың төресін
Әлі-ақ ертең көресін,
Ұлтан құлдың тіліне
Құдай ұрып ересін.
Ертең әкем келгенде,
«Жалғызым қайда?» дегенде
Не деп жауап бересін,
Тарта бер, жұртым, тарта бер!»

Онда Алпамыстың қадірін білетіндер келіп әрқайсысын бір ұрып (ажыратып) жіберді. Жәдігер кісенмен шапқылап қозыға қарай жөнелді, бір жерде аяғын кісен қиып жүре алмай, зарлап жылап отырса, Құлтай бабасы тақымында көкбары бар... «Жәдігерді көрдің бе?» — деп (онан) сөз сұрап тұрғаны:

«Жылап жатқан, жас бала,
Мұсылманға бас, бала,
Айналайын қарағым,

Жәдігерім көрдің бе?
Жәдігер сонда қарады,
Бабасын тани қалады:
«Немеренді танымай,
Көзің неден ағарды?
Астына ат міндің бе,
Үстіне киім кидің бе,
Өз келінің тойында
Қызық дәурен сүрдің бе?
Ұлтан патша болғанға
Қуаныш қылып келдің бе?
Шешемді алам дегенде
Төбең көкке тиді ме,
Я болмаса, жан баба,
Әкемнен хабар білдің бе?»

Онда Құлтай баба: «Шырағым, сен бе едің, сүйінші!» — деп балаға көкбарын беріп, жүріп кетті. «Әкең келді, — деп айтуды ұмытып кетті. Онда Жәдігер ойлады: «Менің көкбар шабатын заманым болса өстіп жүрем бе, бұл көкбарды Қарлығаш апама апарып берейін, жігіттерге асып берсін!» — деп мойнында кісен, аяғында шынжыр құнан атанды сүйретіп ауылға алып барды. Мұны ауылда тұрып Ұлтан хан көріп: «Бөрінің баласы бөрілігін қылады екен, шешесімен бірге жатқанда бір күні өлтіреді екен», — деп қауіп қылып: — «Өлтіремін, бар, Қарлығаш, Жәдігерді алып кел!» — деп Ұлтан құлдың Қарлығашқа келіп айтып тұрған сөзі екен:

Келе жатқан баланы,
Ұлтандайын ханыңыз
Ауылда тұрып көреді.
Баланың күшін көргенсін,
Тек жүрмесін білгенсін,
Қарлығашты жұмсады.

Жұмсағаны құрысын,
Жұдырықпен бір салды,
«Тұр, Қарлығаш, сен, — деді.
Үкіміме көн, — деді,
Жәдігерді алып кел,
Өлтіремін мен, — деді.
Өлтіремін дегенін
Қарлығаш тәуір көрмеді.
Жалғзын ұстап бере алмай,
Ботадай боздап еңреді.
«Ұлтан атты төреміз,
Айдауына көнеміз.
Бірге туған жалғызды,
Қайтіп ұстап береміз?
Ұлтан атты бегіміз,
Тараған жоқ па кегіңіз!
Екі бірдей қос жетім
Қолыңызда келеміз.
Ерік өзінде болғансын,
Не қылсан да көнеміз.
Ашуың кетпей бойыңнан,
Кегің кетпей ойыңнан.
Бес байталдық құл еді,
Бұрынғы ата-тегіңіз!
Құл болсан да бұл күнде
Болдың ғой біздің бегіміз.
Құлағы кесік, қу құлым,
Теңгерілді кеміңіз.
Дәулет құсы бастан ұшқасын,
Болдық қой әзір жеміңіз!»
Есіткенсін бұл сөзді
Ұлтанды ашу кернеді,
Суырып алып қылышын

Қарлығашка сермеді.
Қарлығашты бір ұрып,
Жәдігерге келеді,
Оны да салып қалады,
Жеті жасар балдырған,
Жағасынан алады.
Бүркіттей ақ саусағы
Тырыстырып барады.
Қарлығаш көріп жүгірді
Өкпесін алып қолына,
Ұлтанға жетіп келеді.
Таяқ жеген жетімді
Арашалай береді.
Әлі келмей Ұлтанның
Араша беріп жөнеді.
Қарлығаш сонда жылады,
Көзінің жасы бұршақтап
Еңіреп тұрды егіліп,
Жәдігерді құшақтап:
Көкбар шауып, қарағым,
Тұр ма еді әкен алшақтап,
Қарағым, сенің жолына,
Құрбандық болып өлейін!
Еркелігің әлі бар,
Жәдігер, саған не дейін.
Осыны айтып Қарлығаш,
Егіліп жылап күңренді:
«Мен сияқты қара бет,
Боз балаға той қылып,
Асып берер күн бе еді,
Басымнан кетпей камалым,
Таусылып тұр амалым,
Жаяу сүйреп көкбарды,

Не қылғаның, қарағым?
Боз балаға той қылып,
Асып берер жиын ғып,
Қай жақта қалған заманым».

Жәдігер бала сөйледі:
«Қой, апа жан, жылама,
Жылағанмен бола ма,
Күйіп-жанып тұрғанда
Жанымды жылап қинама...
Ұлтан құлдан таяқ жеп
Далада жылап тұрғаның
Бола ма бізге лайық?»
Мұны көріп шыдамай,
Пайыз қылып тұра алмай,
Жүгірді зарлап анасы,
Алдынан шығып көрісті
Қызы менен баласы,
Үш мұңлының даусына
Байсын деген өзеннің
Күңреніп кетті даласы.

Анасы сонда сөйледі:
«Байладың, құдай» бағымды,
Сындырдың, құдай, сағымды,
Ертелі-кеш зарлайсың,
Жәдігер, саған не ғылды?»

Жәдігер сонда сөйледі:
«Тамаша тойға келгенім,
Тамашаны көргенім,
Құлтай бабам келгенін,
Көкбарын маған бергенін.

Көкбарымды көре алмай,
Малынан көкбар бере алмай
Тамаша тойдың құрғаны.
Сонан соң құлдың ұрғаны,
Ұрғанын құлдың кек қылып,
Баланның жылап тұрғаны.
Анасы сонда сөйледі:

«Молдалар оқыр кәләмді,
Бісмиллә деп жол басын,
Кәміл пірім қолдасын.
Абайлап, қалқам, көрдің бе,
Әкең сорлы болмасын?!»
«Қой, апа жан, қорықпа,
Бір бәлеге жолықпа,
Менің әкем Алпамыс,
Ақ сақалды болып па?...»
Беті сепкіл көрінсе,
Ор азабын көрген-ді,
Балаң сондай дегенсін,
Көрейін деп келген-ді,
Құлтай болып, қарағым,
Көкбарын саған берген-ді.
Бүгін жатып түс көрдім,
Түсімде ғажап іс көрдім,
Қуат жәрдем пірлерден
Сондай бүгін күш көрдім.
Жібек баулы ақ сұңқар
Қондырыппын қолыма.
Қалмаққа кеткен әкеннің
Екі көзім жолында.
Жәрдем болып пілерден,
Келетін күні болды ма?!

Онда Ұлтан ауылда тұрып айқай салды: «Улап-шулап далада тұрсындар ма, ана қозы кетті ғой»,— деді Жәдігерге. Қарлығаш пен шешесі қала берді. Бала кісенмен шапқылап, қозыға қарай жүре берді. Онда қозыға жете алмай, аяғының тікенін шұқылап жылап отырса, бала мен қозының арасынан бір шұбар мінген диуана өте берді. Онда Алпамыс көзіне түскеннен кейін Жәдігер бала мұсылман екенін танып диуанаға қарап айтқан сөзі еді:

«Ей, диуана, жол болсын,
Жеке басың қол болсын,
Олжа басың мол болсын!
Атыңның басы шапшақтай
Садағың оғы бұршақтай,
Диуана саған жол болсын?!
Диуана, маған келе кет,
Мен сорлыны көре кет,
Егер сауап іздесен,
Жетімнен күдер үзбесен,
Сауап үшін қозымды,
Бір қайырып бере кет!
Жүрейін десем жолым тар,
Аяғымда кісен бар,
Басымда үлкен қайғы-зар,
Мен билара көріңке
Бір бал ашып бере кет!»
Есіткенсін бұл сөзді,
Рахым түсті басына,
Көзінен аққан жасына.
«Менің де жалғыз қарағым,
Осындай болып жүрді ғой».
Диуана келді қасына.
Ал Жәдігер сөйледі:

«Атын сенің жараулы,
Бүкеңдетіп желдін бе,
Қабағын да катулы,
Түн ұйқыңды бөлдің бе,
Ел-жұртынан айрылған,
Қанатынан қайрылған,
Әкеке, жаным, келдің бе?!
Аузына қарасам,
Сұлуды тандап сүйгендей,
Келбетіне қарасам,
Қамқапты тандап кигендей.
Әке жан, деп асылсам,
Мойынына мінгендей.
Мен сияқты кәріптің
Қадірін жақсы білгендей.
Кешегі ел ауғанда,
Ел табаны тайғанда,
Іште қалған жетімің,
Мен қозыңа ұсаймын,
Сен атама ұсайсың,
Торайғырдың тоқтығы-ай,
Тоқ болады шоктығы-ай,
Әлі сабыр қылғаның,
Әлі де шыдап тұрғаның —
Жалғызда мейірім жоқ деген,
Мейірімнің жоқтығы-ай».
Тауға біткен шиедей,
Босатты бала жүйені.
Алпыс екі тамыры,
Алпамыстың иеді.
Ат үстінен көтеріп,
Алдына алып сүйеді,
Сүйсе мейірі қанады,

Ат үстінен құлады,
Жатып есін танады.
Басын сүйеп Жәдігер;
Қайрат беріп сөйледі:
«Сабағың басы ясин-ді,
Сүйегің, көке, жасыйды.
Жалғыз ұлын Жәдігер,
Зарлап отыр қасында,
Көтерші, көке, басынды?!»
Көтеріп басын алады,
Жәдігерге қарады,
Алаудай ішін күйдіріп,
Ақша бетін сүйдіріп
Мойнындағы шынжырын
Қолымен бұрап сындырып
Алып тастап кісенін,
Енді алдына мінгізіп,
Жәдігерді қуантып,
Әудем жерге жүргізді.
Шұбарды беріп астына
Төбесін көкке тигізді.
Әкесінің барлығын
Тап сол жерде білгізді.
Ашуы кернеп Алпамыс
Шұбарды мініп алады.
Ауылға қарай жөнелді,
Қозыға тастап баланы.
Ұлтан құлдың тұсына
Диуана болып барады.
Патшаның келіп тұсына
Алпамыс айтқан ғазалы...
«Ай, Ұлтанбек, Ұлтанбек,
Ай, Ұлтанбек, Ұлтанбек,

Еш мүйізін шыққан жоқ
Әкім болып жұртты жеп.
Ау-қалам ау-қай!
Байлаудағы бедеу ат,
Астындағы алтын тақ
Я сенікі, я менікі.
Уһ, алла, диуананмын,
Диуана айтар бүгін зарын,
Төгіп айтар беттің арын,
Қатардағы нарларын
Қазнадағы барларын
Тәңрі берсе менікі.
Адам берсе сенікі,
Уһ, алла, диуананмын,
Отаудағы айымдарын
Сөзден келер қайымдарын
Еске түсер айымдарын
Уһ, алла, диуананмын!»

Онда Ұлтан айтты: «Мына диуананың ғазалы маған жақпайды, түк бермеймін, біреуің барып қуып жібер!» — деді. Онда біреу шығып: «Әй, диуана, патша ұрсып жатыр, жөніне кет!» — деп жөнелтіп жіберді. Онда Алпамыс топтағы адамның ана шетіне қарай жүре берді. Онда Алпамысты өз әйелі Гүлбаршын сұлу көріп: «Мына диуананың басындағы лыпасы болмаса, құтты менің еріме ұсайды екен-ау,— деп, өзінің қызметкер әйелі Мафия деген сақауға сегіз тіллә, беріп,— «Ана, диуанаға бал аштырып кел»,— деді. Мафия сақау тілләні екі бөліп жарымын ұрлап, дамбалының ауына түйіп: «Ейтен базайға байып киім алып киейін, көңлім сүйген жігітпен ойнап-күліп жүйейін, диуананың ежиіне шиіейін, төйтеуін бишем де аждық қылмаш»,— деп диуанаға тілләсін беріп тұрған жері еді. Алпамыс жынын шақырғандай болып айтқан сөзі еді:

«Ал ер домбай, ер домбай,
Шақырғанда кел домбай,
Мұнды менен шерлінің
Ырымын шегіп бер домбай.
Сақау қатын баллары,
Келер ме екен жарлары.
Айтқан сөзі бұл ма екен,
Тойға келіп тұр ма екен,
Келер ме екен Алпамыс,
Келмес пе екен Алпамыс,
Ақылы көп қартамыс.
Бұл диуана келіпті,
Ол Гүлбаршын көріпті,
Бал басы деп біздерге,
Сегіз тіллә беріпті.
Бұл антұрған Мафия
Төртеуін ұрлап алыпты.
Дамбалына түйіпті,
Езуіме ...
Тілләмді бер, сақау қар,
Сары қызым біліпті.
Аруағымды айдармын
Қол-аяғың байлармын,
Сөйтіп, сақау, жайлармын».
Ал Мафия сөйледі:
«Менің атым Мафия
Дидәнді алдым капия,
Ашудан ба, шияғым,
Кигізейін басына
Бес дидайық тақия.
Қой, айуағыңды айдама,
Қой-аяғым байдама,
Кимесем кебіс кимейін,

Адия қайсын дидайын,
Дені шау боп жүйейін».

Әлқисса, Мафия сақау тілләсін берді. Сол уақытта Ұлтан хан бір дарактың басына жамбы қойып, кім атып түсірсе Қарлығашты беретін болып, бәйге тігіп жатыр еді. Онда бір қатар жігіттер Ұлтанға келіп: «Е, тақсыр, тамашаның бәрін көрдік, енді бір күн өлең айттырсаңыз болар еді»,— деді. Онда Ұлтан хан: «Мақұл, жігіттер, кім өлең айтса, бек болдың деп, мені мақтап айтсын»,— деді. Ешкім мақтап айта алмады, айтуға бата алмады. Сонда Ұлтанның Бадамша деген сақау қатыны келіп, баяғы Мафия сақауды қосып алып: «Ұлтан бегіме лайық өйенді өжім айтамын»,— деп екі сақау қосылып, тойды бастап, айтып жатқан аужар өлеңі екен:

«Айдай, айдай, жай-жай
Айдын көйін жағаяй.
Қаз баяй-ай, жай-жай.
Заманымда хан болды
Ұтан бегім, жай-жай,
Мақтап-мақтап өйен айт,
Боз баялай, жай-жай,
Күй тайтамын шыбызғы
Тешігінен, жай-жай.
Шошынады жас бая
Бешігінен, жай-жай.
Патшаны мақтап айт
Өйеңінде, жігіттей,
Тенге аяшын патшадан,
Кешегімен, жай-жай,
Бадам ханым киеді,
Би-би башып, жай-жай,
Қағыса бей, боз бая
Ешік ашып, жай-жай,

Патшайыққа Ұйтанның
Міні бай ма, жай-жай,
Жүйдік пенен түйпайдың
Сыны бай ма, жай-жай.
Құдай бейген дәулеттің
Айқасында, жай-жай.
Жәдігейді асамыз
Ейтен дайға, жай-жай.
Айт дегеннен айтамын,
Ай, Күйбайшын, жай-жай,
Жақынияқ қасыма
Кей, Күйбайшын, жай-жай,
Құдай бейген дәулеттің
Айқасында, жай-жай,
Біздің жайға тоқай боп
Жүй, Күйбайшын, жай-жай.
Елім көшай Байсынды,
Төмен ағып, жай-жай.
Байбөйі бай өзі жүй
Түйем бағып, жай-жай.
Айнайын құдайдың,
Дәулетіне, жай-жай,
Қайығашты бейеміз
Бәйге тігіп, жай-жай.

Әлқисса, сақау осыны айтып көңлі тасып: «Ей, жігіттей, бағанағы диуананы ейтип келіндерші, би-екі-үш өйен айтып, кеудешіне теуіп, жөніне жібейейін!» — деді. Сонда біреуі барып диуананы ертіп келді, сонда екеуінің айтысы еді.

Бадамша айтады:
«Айшық мүйіз ақ сейке
Қойды баштай, жай-жай,

Бейі қыпша жігіттей
Тойды баштай, жай-жай,
Бізді мақтап өйен айт,
Бек болдың деп, диуана,
Кеулі кейсе Бадамша
Теңге таштай, жай-жай!»

А л п а м ы с а й т а д ы :

«Бисмиллә деп өленді
Көп айтамын, жар-жар;
Асықпасаң тойыңда
Көп айтамын, жар-жар!
Мәні-жайың қандайың
Білгенім жоқ, жар-жар
Ел қыдырған диуана
Нені айтамын, жар-жар?»

Б а д а м ш а с а қ а у :

«Бисмейдә деп өйенді
Көп айтыңыз, жай-жай.
Тоқай бойған Күйбайшың
Білмеймішін, шикін-ау,
Құтты бойшың тоқайың
Деп айтыңыз, жай-жай!»

А л п а м ы с :

«Бисмиллә деп тойына
Келе айлмаймын, жар-жар,
Байың тегін берсе де
Сені алмаймын, жар-жар.
Әлі де болса сен күнсің
Ол Гүлбаршың — бәйбіше,
Сені бәйбіше болады
Дей алмаймын, жар-жар».

Б а д а м ш а :

«Бижияма, шикін-ау,
Бижияма, жай-жай
Миың кетіп башыңнан
Қайжияма, жай-жай.
Ұйтан бегім төбенді
Ойып қояд, жай-жай.
Бет алдына бижияп
Сандияма, жай-жай».

А л п а м ы с :

«Сен де шаптың бәйгеге,
Мен де шаптым, жар-жар,
Ашуланып бетімнен
Иттей қаптың, жар-жар,
Өлегеніңше мақтайсың
Ұлтан құлды, сақау қар,
Ұлтан құлдан сен қанша
Пайда таптың, жар-жар?!»

Б а д а м ш а :

«Шен де шаптың бәйгеге,
Мен де шаптым, жай-жай,
Қелішпедің, бетіңнен
Иттей қаптым, жай-жай.
Мен мақтамай кім мақтайд
Ұйтанымды, жай-жай.
Заманымда дидадан
Шашбау тақтым, жай-жай».

А л п а м ы с :

«Өлен айтып алдыңнан
Есейін мен, жар-жар.
Бұл Байсынды жағалай

Көшейін мен, жар-жар.
Заманыңда тағыпсың
Тіллә шашбау, жар-жар,
Осы тілдә шашбауды
Кесейін мен, жар-жар»,

Б а д а м ш а:

«Өйен айтып айдымнан
Жедей ешші, жай-жай.
Бүй Байшында жағадай
Ейдей көшші, жай-жай.
Шашбау түгіл дамбайым
Бауы жібек, диуана,
Неғылады тішіңмен,
Тіштеп шешші, жай-жай»

А л п а м ы с:

«Жүруші едің, Бадамша,
Отым жағып, жар-жар!
Жүруші еді Ұлтан құл
Малым бағып, жар-жар.
Қалай-қалай сөйлейсін,
Ей сақау қар, жар-жар
Өлтірейін (астына)
Қазық қағып, жар-жар».

Сонда сақау орнынан қарғып тұрып: «Диуадасы да күй-
сын, өйені де күйсын, бұ кім өжі... Өйен айтпаймыз»,— деп
жұртты тарқатып жіберді. Сондағы Алпамыстың айтып тұр-
ғаны:

«Ей, қатындар, қатындар,
Кең сарай үйде жатындар,
Өлеңінді айтындар,
Таң атқансын қайтындар.

Айтқызармын өленді,
Тартқызармын күйінді.
Үйде көрдім түрімді,
Тыста көрдім түрімді,
Өнкей ғана сақау қар,
Қайнатармын сорынды,
Құрытармын шаранды,
Шулатармын баланды.
Ойламадын құдайды,
Өнкей надан сақаулар,
Ау, қалам, ауқай!» —

деп атының басын бұрып алып, Гүлбаршын сұлудың тұсына
келіп, келін деп өлең айтып, екеуінің айтысқаны:

«(Жана көрдім Байсынды),
Жерім деймін, жар-жар.
Жана көрдім Қоңырат
Елім деймін, жар-жар.
Біз бір мейман тұсына
Келе қалдық, жар-жар.
Екі-үш ауыз өлең айт,
Келін, деймін, жар-жар».

Г ү л б а р ш ы н:

«Диуана, дедің бізді
Келін деймін, жар-жар?!
Өлең сөзге айт десен
Ерінбеймін, жар-жар.
Жеті жылдай қақсадық
Екі жетім, жар-жар.
Құдай бізге бермеді
Өлім деймін, жар-жар».

А л п а м ы с:

«Келін-ау, мына сөзін
Көрім деймін, жар-жар,
Не себеппен тілейсін
Өлім деймін, жар-жар?!
Ә дегеннен аузына
Өлім түсті, жар-жар.
Ұлтан құлда кетті ме
Кегің деймін, жар-жар?!»

Гүлбаршын сонда сөйледі,
Сөйлегенде бұй деді:
«Етегім бе, жеңім бе,
Өлең менің теңім бе,
Айналайын, құдай-ау,
Осы менің бегім бе?
Құдай салсын аузыма,
Бегім келсін қасыма.
Айналайын, құдай-ау?!
Жалғызымның даусы ма,
Аброй берсін сөзіме,
Көрінеді осы адам
От жалын болып көзіме,
Айналайын, құдай-ай,
Осы тұрған диуана
Жалғызымның өзі ме?!»

А л п а м ы с:

«Ендеше, Гүлбаршын, сен той тойладың,
Той-тойлап жүргенінде нені ойладың?
Сұрайтын енді сенен бір сөзім бар
Бәдірек құлыңменен неше ойнадың?»

Г ү л б а р ш ы н:

«Белгілі осы Байсын жерім болсын,
Жарқырап жалғыз ұлым керім болсын.
Сөзіне сол құлыңның құлақ салсам,
Некелеп әкем келіп ерім болсын».

А л п а м ы с:

«Бір құдай куә болсын сырымызға
Қосылар күн бар ма екен жарымызға.
Сақтапсыз жеті жылдай орнымызды
Ризамыз сізге берген малымызға».

Осыны айтып Алпамыс
Қатынымен көрісіп,
Амандасып білісіп,
Еш адамға білдірмей,
Басылар емес көңілі
Ата-анасын күлдірмей.
Енді атына мінеді,
Жамбыға қарай жүреді.
Кетіп бара жатқанда,
Ой, козым, деп зарлаған
Саулы інгендей аңраған
Бір адамның дауысы
Құлағына келеді.
Құлақ салып қарады,
Алпамыс берен баласы
Осынша шыдап жүргені,
Ақылыңның данасы.
Арқасында отыны
Көкке қарап қақылдап,
Жалғызым деп тақылдап
Жылап, еңреп келеді,

Бишара болған анасы.
Келе жатып сөйледі:
«Иіні құрғыр тартасың,
Қамқапты қашан киесің?
Ерні құрғыр қышисың,
Баланы қашан сүйесің?
Көзі құрғыр тартасың,
Жалғызды қашан көресің?
Құрып қалған қу емшек,
Нені көріп иесің?»
Әрқайсысын бір айтып
Босатты кемпір жүйесін.
Аналықтай бәйбіше
Саңрау екен құлағы.
Тарс етіп барып ашылды,
Жанадан парлап бұлағы.
Анасын көріп Алпамыс
Шыдай алмай жылады,
Емгендей болып емшегін
Көзінің жанды шырағы.
Енді ағынан түседі,
Есепсіз батыр кісі еді.
Жалғызын келді, ана, деп
Құшақтап алып қысады.
Аналық атты бәйбіше
Құлағы желдей ашылды.
Дұшпанның көңлі басылды,
Анасы мен баласы
Ботадай боздап қосылды.
Ұлтан ханға барсам деп,
Жамбыны атып алсам деп
Көңлі тасып құлшынды,
Анасымен көрісіп,

Көздің жасын төгісіп,
Енді атына мінеді,
Жамбыға қарай жүреді.
«Диуана да келді!» — деп
Мазак қып Ұлтан күледі.
Атайын деп оқталып
Төсіне садақ тіреді.
Атып тастап жамбыны
Ұлтанға жетіп келеді.
Етегінен ұстады:
«Байгемді бер» — деп қыстады.
Мастанып тұрған Ұлтан хан
(Астына да) қыспады.
Антұрған құл қарашы,
Алпамыс кімге ұксады.
Жалт етіп Ұлтан қарай сап,
Алпамысты тани сап,
Топтан шыға қашады.
Жібермеді Алпамыс
Албастыдай басады.
Арттан келіп Жәдігер
Найзасымен шаншады.
Ата, маған бер, деді,
Қайратымды көр, деді,
Баласына береді,
Артынан өзі ереді,
Тышқан алған мысықтай
Тамашасын көреді.
Домалатып ойнайды,
Үйге әкеліп байлайды.
Тез өлтірмей Ұлтанды
Терісін сойып алады.
Тірсегінен тілдіріп,

Оған ешбір кісі жүр деп айтқан жоқ. Тарғынның ол әскердің ішінде екенін тағы да ешкім білмеді. Бұл аттанған әскер торғауытқа барып жетті. Бұлар барып жеткен соң торғауыт халқынан шын қағылып, барабан соғылып, неше мың көп әскер жиылып соғыс қылды. Жер жүзіне қан сел болды. Олай болса да [қамалды] ешбір [адам] бұзып ала алмады. Алмаған себебі, қамалдың ішіне кіре алмай, сыртында тұрып ұрыс қылды. Ол уақытта Тарғын батыр ұрысқан жоқ еді. Ешбіреу де мұны танып, соғысқа бар деп айтқан жоқ. Енді Ақша-хан көп кісілерін өлтіріп, торғауытты ала алмай кері жұртына қайпақ болды. Ақша-хан жұртына қайтпақ болып тұрғанда:

Тарғын сынды батырын
Қайтарын жұрттың біледі,
Алладан пәрмен тіледі,
Құйысқанын қысқартып,
Екі айылын берік тартып
Енді атына мінеді,
Өлгенім жақсы жұда деп.
Тоғыз санды торғауыт,
Он сандайын оймауыт,
Барабан соғып, шын қағып,
Алдымнан әскер жүргізіп,
Бұйым болды бұ да деп
Аллалап батыр шабады,
Жалғыздың жары құдай деп,
Сарала туы салбырап,
Шапты батыр тебініп,
Жалмауыздай емініп,
Сырттағы жүрген әскерге
Қарамады бұл батыр,
Ішкі қамалға кірді желігіп.

Бұл Тарғын қамалға кірген соң, Ақша-ханның әскерлері мұның Тарғын екенін танымаса да, әйтеуір біздің ноғайлымыздың бір батыры ғой деп, сонынан олар да кірді. Сонан соң бұлар қамалды бұзып алды. Көңілдері ашылды. Ақша-хан қуанып еліне қайтты. Елге келген соң таранып, тыныштанып, көңілі хош болған соң, тағында отырып, хан үкім қылды: «Сол жауды бұзып алған батырды тауып маған алып келіңіз!» — деп. Онан соң ол Тарғын батырды тауып хан алдына алып келді. Хан оныменен көрісіп, жөн сұрасып: «Сен кімсің?» — дейді. Тарғын айтты: «Мен қырғызбын», — дейді. Хан айтты: «Сен қырғыз болсаң, біздің жұртқа неге келдің?». Онда Тарғын айтты: «Мен ханымыздың бір жақсы бегін шаһид еттім. Онан соң жұрт мені тынышсыздады. Сол себепті сіздің қоластыңызға қашып келдім» — деді.

Сонда хан: «Сен кешегі жауды бұзған қайратыңды сені тынышсыздаған жұртыңа көрсетпедің бе?» — деді. Тарғын: «Нахақтан өз жұртымды жылатуға шарифат қоспайды», — деді. Онан соң Ақша-хан үкім жүргізіп, Тарғын батырды әскер басы қылды. Бұл батыр әскер басы болған соң күн-түн жарактанып, салықтанып жүрді. Ол уақытта Ақша-ханның бір қызы бар еді:

Шашын дынданменен тараған,
Бектер мінген бедеудей,
Баурынан жараған.
Бет-ажарын қарасаң,
Жазғы түскен сағымдай,
Ет ажарын байқасаң,
Терісінен айырған
Арпа-бидай ақ ұндай.
Қасы сарыжадай керілген,
Кірпігі октай тігілген.
Бұралып белі бүгілген,
Қараған кісі үңілген,

Қолан шашты, қой көзді,
Аялдағы бір сөзді
Ақжүніс атты ару еді.

Бу мәрттің мұндай батырлығын, ерлігін, қайратын қарауылшы құлдары мен күндері Ақжүніс аруға түсіндіріп айтты. Ол жігіттің асылын, қайратын есіткен соң төзіп тұра алмады. Бір құлын шақыртып алып, қолына мың ділдә беріп айтты: «Ділдәні беріп, сенің тіліңді кескенім,— деді.— Осында бір қырғыз жұртынан келген Тарғын дейтұғын бір батыр жігіт бар деп есіттім. Сол жігітті ешкімге білдірмей маған шақырып алып келіп жолықтыр. Егер де өзіннен басқа кісіге білдірсең, сенің неше жеріңнен кесіп өлтіргенімді көр,— деді. Егер де алып келсең, кісі жатпастан бұрын менің мынау ашпалы алтын тереземнің тұсына алып кел»,— дейді. Бұл құл Тарғынға барып жолығып, қыздың сәлемін айтып, алтын терезенің тұсына Тарғынды алып келеді де, қызға хабар береді.

Қыз терезеден Тарғынды үйіне кіргізіп алып, жөн-жосықтарын сұрасып, ас-су ішісіп, ойнап-күлісіп алты-жеті сағаттай отырысты. Онан соң Тарғын қайтпақ болғанда, қыз Тарғынға айтты: «Осы жұртымызда, сіздей ерлігі болмаса да, қырық сан Қырымның мырзасы бір Жалманбет дейтұғын жігіт бар еді. Мен сол жігітпенен ашына едім, сол жігітті өлтірдім. Өлтіргенімнің мәнісі: бір бөтен жігіт пе екен деп білмей хата өлтірдім. Соның күйігінен ішер астан, ұйқыдан айрылып жатушы едім, сол мырзаның қайғысы менен әр кезде кетпес еді. Енді бұл уақытта сізді есітіп-біліп, шақыртып алып, сізбенен сөйлесіп, ойнап-күліп отырдым. Сізден басқа ешбір кісіменен Жалманбет мырза өлгеннен бері сөйлескенім жоқ еді. Сіз арқылы мырзаның қайғысы менен көтерілсін. Менен хабар болған уақытта менің жаныма келіп жүріңіз Менің сізді шақырған лебізімді әр кез жерге тастамаңыз!» — деді.

«Бұл айтқан жарлығыңызды қабыл алдық»,— дейді де

Тарғын батыр қайтып кетті. Әр заман Ақжүніс бұл Тарғын батырды уақытыменен шақыртып алып жүрді.

Бір заманда бұл қызды бір ханның баласына айттыруға жаушы келді. Сонда Ақша-хан қызына кісі жіберіп: «Сені айттыруға жаушы келіп жатыр, менен рұхсат, қызымның өзінің күйеуге барғысы келе ме екен, келмей ме екен?» — деп сұратты.

Сонда қызы айтты: «Әкем маған үш күн мұрсат берсін!» — деді. Қыз бұл үш күннің ішінде Тарғын батырды шақыртып алды да, Тарғынға айтты: «Міне мені, бір хан баласына айттыруға жаушы келіп жатыр екен. Әкем мені ол ханның баласына бермекші болып, рұхсат сұрай маған кісі жіберіпті. Мен ондай хан баласына таңсық емеспін, өзім де хан баласымын, сұлуға таңсық емеспін, өзім де сұлумын. Мен кімнің бақыты зор болса, соған барамын. Мені осындай кісіге қор қылғанша, егер де батыр екенің рас болса, сен мені ал да қаш, мен саған тиемін, сенен басқа ешкімге тимеймін, көңлім саған ауды. Егер де маған келмесең, мен, шыдап тұра алмай, сенің қайғыңнан өлемін»,— деді.

Онан Тарғын бұл қызды Ақша-ханның қанатты қара дейтұғын бір жорғасына мінгізіп алды да қашты. Үш күн өтті, үш күннен соң ханның қызының қарауылшы құлдары Ақша-ханның бір қазысына барып хабар берді: «Солай, ханның қызы Ақжүніс сұлу сарайында жоқ, қашып кетіпті, білмейміз кімменен қашқанын»,— деді.

Онан қазы барып Ақша-ханға хабар беріп еді, хан айтты: «Ол жалғыз қашқан жоқ шығар, бір жігітпенен қашқан-ды, жігіттерді түгендеңіз!» — деді.

Жігіттерді түгендеп қараса, Тарғын батыр жоқ болды. Сонан соң ханға хабар берді. «Солай, Тарғын батыр жоқ»,— деп. Сонда хан айтты: «Мұнда руы, туғаны жоқ, өз жұртынан да қашып келген жігіт еді, ол жоқ болса, алып қашып кеткенді»,— деді. Онан соң өзіне қараған бүтін ел-жұртын жиды да, үкім айтты. «Мен бұл қызымның ол қырғызбенен кеткеніне ри-

за емеспін, ол қара кісі еді, қызым кетсе керек еді хан баласы-менен, сүйек қорлап, қара кісіменен кетті. Сол қызымды кім қуып жетіп айырса, сол кісі алсын. Құй бай болсын, құй жарлы болсын, құй жас болсын, құй қарт болсын, тек кім айырса, сол алсын,— деді.— Егер де қуып жетіп өлтірсе, құны жоқ болсын, тек Тарғыннан айырыңыз да өзіңіз алыңыз,— деді.— Оның үшін қызымнан бек қатты көңілім қалып өкпеледім, соның үшін айтамын»,— деді.

Хан солай деген соң, жұрт қуды, бір мырза екі атпенен, бір мырза үш атпенен; тапқан кісі атын жетелей берді: «Бір атым болдырса, бір атымменен қуып жетермін» — деп.

Әскер былай далаға шыққан соң жиылып кеңесті: «Біз мұны қусақ та, ол бізге бермес, оны ала алмаспыз деп, егер де қаһары келсе, біздерге қырғын таптырар» — деді де, жұрт қорқып, қумай үйлеріне қайтты. Сол қуарға шыққан кісілердің ішін де алпыс беске келген бір қарт кісі бар еді, бірақ сол қайтпай қалды. «Мен үйден бір қуамын деп шыққан соң, қумай үйге қайтып барғаным да өлім, қуып барып өлгенім де бір өлім, мен қайтпаймын, қуамын, қазам жетсе өлермін, шамам келсе ол қызды алармын»,— деді де қуып кетті. Бұл қуып жетіп келе жатқанда кетіп бара жатқан Тарғынның астындағы Тарлан аты пысқырды. Ол ат артынан бір жау келе жатқанда пысқыратын еді. Тарғын, аты пысқырған соң, артына қараса, артында бір жалғыз кісі келеді екен:

Сонда Тарғын сөйлейді,
Сөйлегенде не дейді:
«Ақжүністей жолдасым,
Қыз да болсан мұндасым,
Қолаң шашты, қой көзді,
Әйелде ару сен едің!
Аш арыстан жүректі,
Балуан жолбарыс білекті,

Жігіттің мәрті мен едім!
Күдіреті күшті құдайым
Сындырмағай белімді,
Тарылтпағай жерімді,
Неңдей заман білмеймін!
Арт жағыма қарасам,
Қайнаған қара бұлыттай,
Қайнап біткен болаттай,
Тұлғасына қарасам,
Сайдан шыққан қолаттай,
Қабағы тастай түйілген,
Лашын құстай шүйілген,
Жеңсіз берен киінген
Жалғыз қара көрінді!
Енді жүрсем қашты дер,
Аруағым менің басты дер,
Менен қорқып састы дер.
Ажалым болса бұл ерден
Жемей қоймас жебір жер,
Кіргізбей қоймас қазған көр».
Толғана мойнын бұрады,
Ақжүніспенен екеуі
Аз әңгіме құрады.
Жалғыз қара келгенше,
Қашатұғын қатын ба,
Каскарып қарап тұрады.
Ертеңнен шапса кешке озған,
Ылдидан салса төске озған,
Томаға көзді қасқа азбан,
Біткен сүйек долантып.
Сауырсын бедеу сулантып,
Дауылдай жалы суылдап,
Құйрығы құйындай шуылдап,

Төскейден төмен желеді.
Ақжүніс пен Тарғынды
Көріп көңілін бөледі.
Алпыс бесте жасы бар,
Қорқатұғын ер емес
Салып жетіп келеді.
Келді, Тарғын көреді,
Бұ да өзіндей ер еді.
Қарсы алдынан қараса,
Алпыстан асқан ағасы,
Ақ сақалды бабасы,
Жасы үлкен ағам деп,
Ақ сақалды бабам деп,
Тарғындайын бөрініз
Әлігі келген қартыңа
Иіліп сәлем береді.
Қарсы алдынан қараса,
Омырауы даладай,
Әлпетіне қараса,
Тамнан соққан моладай.
Ердің берген сәлемін
Жақсы құптап алады,
Енді Тарғын сөйлейді:
«Батыр сынап жүрмісін,
Тәмәм таудың арасын.
Аруағыңды байқасам,
Қаптаған қардай борасын!
Көк бүркіттей түйіліп,
Лашын құстай шүйіліп,
Қай сапарға барасын?»
Сонда қартың сөйледі:
«Аспандағы жұлдызым,
Маңдайдағы құндызым

Ажары сұлу көркемді,
Қыз да болса серкемді,
Ақжүністей аруды
Алып қашып барасын!
Беліме семсер ілемін,
Жазығым қарттау болмаса,
Бір тәңірден тілеген,
Қазам жетсе өлемін,
Егер қазам жетпесе,
Қасындағы Жүністі
Айырып ала келемін!»
Сонда Тарғын сөйлейді:
«Асу-асу бел едің,
Асудан соққан жел едің,
Жолдасымды бергендей
Қай батырдан кем едім?
Менен қызды алғандай,
Өзің қандай, мен қандай,
Айтшы жөніңді кім едің?»
Сонда қартың сөйлейді:
«Мен, мендүрмін, мендүрмін,
Мен де өзіндей кендүрмін,
Менің жөнім сұрасан,
Қырық сан Қырым елінде,
Ал асыл жәуһәр белінде,
Арғы атам Еркөлік,
Өзімнің әкем Қоянақ,
Мен Қоянақ ұлы Қартқожақ!
Оза шауып олжа алған,
Таласты жерде жұлде алған,
Жасанған жауға қол салған,
Ортадан ойып жол салған
Қартқожақ деген ер едім».

«Өзін үлкен данасын,
Өрттей қаулап жанасын,
Ерлігіннен мінің жоқ,
Ер де болсаң бұл қызды
Нағылып менен аласын?»
Сонда Қожақ сөйледі:
«Алла тізгін оңдаса,
Көк сүңгіні салармын,
Балдағы алтын ақ берен,
Қызыл қанға малармын;
Тәңірі тізгін оңдаса
Не көрмеген бибақпын,
Ер де болсаң алармын.
Жер жазығы төмен-ді,
Сені қорқақ демен-ді,
Әуелгі кезек менікі,
Соңғы кезек сенікі,
Қалаған жерден атамын,
Айнымай туған ер болсаң
Кезегімді бер енді»
Сонда Тарғын сөйлейді:
Толғай мойнын бұрады,
Әнгіме дүкен құрады.
Бұл жаннан қорқар ер емес,
Кезегін бабай алсын деп,
Қарт қояндай қасқарып,
Қарсы қарай тұрады.
Шошынып тізгін жимады.
Буырқанды, бұрсанды,
Мұздай темір құрсанды.
Жау жағадан алған соң,
Беренге батыр сыймады,
Бұл сықылды батырды,

Қартқожақтай ерініз,
Атарына кимады.
Аруақты туған ер-дағы,
Тарғынды Қожақ сыйлады.

Тарғын бұл Қартқожаққа кезек беріп, атсаң ат деп қарсы қарап тұрып еді, Қожақ мұны сыйлап атуға кимады. Не үшін десеңіз: мен алпыс беске келген, сақалым қуарған бір қарт шалмын, бұл ғой, жас болса да, қасындағы Ақжүністей сұлуды киып әм өзінің жанын киып, маған қарсы тұрды. Бұл өте батыр екен. Мұның өзін де атпайын, атын да атпайын, тек мұның қорамсақтағы жүз алпыс кез оғын жалғыз доғал окпенен атып уатайын. Соныменен өзімнің оны аяп атпағанымды білдірейін, сонан соң бұл ақылы болса, ойлап білер де, қызды маған тастар да жүре берер деп, бір жалғыз доғал окпенен салып қалғанда, Тарғынның қорамсақтағы жүз алпыс кез оғын құлпара қылып уатып кетті.

Сонан соң Тарғын кезегің болды ма деп қылышын суырып Қожаққа дүрсе қоя берді.

Қожақ айтты: «Токта, менің кезегім біткен жоқ, — деді. — Мен сені аяғаннан өзінді атпай, оғынды атып едім, өзімнің ерлігімді білдірмек үшін. Егер де ақылы болса, менің аяғанымды біліп, қызды тастар да жүре берер деп едім. Сен менің аяғанымды білмедің! Ендеше барып тұр, жаңадан өзінді тура атамын», — дейді.

Сонда Тарғын ойлады: «Мұның мұнысы рас екен, бұл ғой менің өзімді байлап атса, таудай өзіме, таудай атыма тигізбей ме? Аяғаны рас екен, мен мұның қадырын білейін», — деді де, қызды тастады да жүре берді.

Сонан соң Қожақ қыздың қасына келіп еді, қыз атынан түсіп киімін басына бүркенді де жылай берді. Сонда Қожақ айтты: «Сен неге жылайсың, сен мені қарт деп жылаймысың, жә болмаса жаман деп жылаймысың? Әкеңнің: кім қуып жетіп

айырса, сол алсын, егер де өлтірсе — құны жок деген уәдесі бар. Көп жылай берсең, басыңды қылышпенен кесіп жүре беремін,— деді.— Қарт та болсам, мен жек көретұғын қарт емеспін, ешкімнен де кем емеспін. Сен бүйтіп жылай бергенше тұр, жылама, басыңдағы бүркеншегіңді ал, өзіңді маған көрсет, басыңды да, бойыңды да, қасың, қабағыңды да. Жарасаң аламын, егер де бір жерің жарамаса алмаймын»,— деді.

Сонда қыз толғап айтты:

«Ай, Қартқожак, Қартқожак!
Атыңның басын тарт Қожак!
Менің немді сұрайсың?
Бұқар барсаң қолан бар,
Қоланды көр де шашым көр.
Зергер барсаң қасында
Алтыннан соққан түйме бар,
Түймені көр де басым көр!
Молдаға барсаң қасында
Киюлы жатқан қалам бар,
Қаламды көр де қасым көр!
Имран барсаң пісте бар,
Пістені көр де мұрным көр.
Әр шәһерге қарасаң,
Құрулы тұрған күзгі бар,
Күзгіні көр де көзім көр!
Самарқанд барсаң сандал бар,
Сандалды көр де тісім көр!
Ұсталарға барсаң, қасында
Тартулы жатқан сымдар бар,
Сымды көр де қолым көр!
Тоғайға барсаң тоғайда
Томаланған қоян бар,
Қоянды көр де жоным көр!

Қара жерге қар жауар,
Қарды көр де етім көр!
Қар үстіне қан тамар,
Қанды көр де бетім көр!
Мен Қырымның ішінде
Ақша-ханның қызы едім,
Атам менен анамның
Асыранды қазы едім.
Қойда бағлан қозы едім,
Жылқыда шанқан боз едім,
Қытай менен Қырымнан
Тамам жақсы жиылса,
Аузындағы сөзі едім.
Менің немді сұрайсың?
Бұл уақыт болғанда,
Бұл заманның шағында,
Жылап тұрған көзім бар,
Жалынып тұрған сөзім бар,
Өксіп тұрған жасым бар,
Әуре болған басым бар,
Алғанымнан айырма,
Мені өзіңе қайырма!
Батыр Қожак мен дейсін,
Біз сықылды бишара,
Жылап тілек еткен соң,
Тілекті бермес болар ма,
Сіз сықылды асылдар!
Бес жасында, қарт Қожак,
Жас шыбықтан жай тарттын,
Жалғыз шиден оқ аттың,
Атқан оғың жоғалттын,
Кәні шыққан мүйізің?
Он жасыңа келгенде

Қызыл-жасыл киініп,
Қынай белін буынып,
Қызбалықты көрініп,
Бала болдын бір кезек,
Кәні шыққан мүйізің?
Жиырма беске келгенде
Ақ балтырын түрініп,
Оймақтай аузын бүрініп,
Қарт бурадай қамданып,
Қас батырдай шамданып,
Сыртыннан дұспан сөз айтса,
Шынынменен арланып,
Қызды бактың бір кезек,
Кәне шыққан мүйізің?
Отыз беске келгенде
Қоныраулы найза қолға алдың,
Қоңыр салқын теске алдың,
Жауды көрсең, шүйілдің,
Женсіз берен киіндің,
Көк серек атты борбайлап,
Қамалды бұздың айқайлап,
Кәні шыққан мүйізің?
Қырық бес жасқа келгенде,
Қырым деген шәһәрдің
Жел жағына қаласын,
Ық жағына панасын,
Қырдан кикү төгілсе,
Елге таман үнілсе,
Мың кісіге бір өзін
Шошынбай жалғыз барасын,
Кәні шыққан мүйізің?
Елу беске келгенде,
Топқа бардын бой түзеп,

Дауға бардын тіл безеп,
Билік құрдың бір кезек,
Кәні шыққан мүйізің?
Алпыс беске келгенде,
Сақал-мұртың қуарып,
Бойға біткен тамырдың
Бәрі бірдей суалып,
Алайын деп тұрмысың,
Мені көріп қуанып?
Өлтірсең де тимеймін,
Тендік берсең сүймеймін.
Бұрын батыр болсаң да,
Сенің басың бұл күнде
Жерде жатқан қу тезек!»

Сонда Қожақ ойлады: «Бұл ғой менің бес жасымнан елу бес жасыма келгенше не қылғанымның бәрін де тапты: тап менің өзімнің қасымда жүргендей. Ақыр асылзада патшаның баласы тағы. Енді менің бұл елу бес жасыма шейін не қылғанымды тапқанда алпыс жасымдағыны да таппай ма? Мұны мен алсам обалына қалады екенмін деді. Енді бұл асылзаданың баласының тапқан сөзін таппады демейін. Мұны өзінің сүйгеніне қосайын»,— деді де, Тарғын батырға қосты да, қоя берді.

— Барыңыз! Менен озған дәурен екеуіңізге құтты болсын! — деді.

Тарғын ол қызды алып сол кеткеннен кетіп, Еділдегі Орманбеттің он сан ноғайына барды. Он сан ноғайдың он ханы бар еді, сол он ханның ішінде бір Ханзада деген хан бар еді, сол ханның қоластына барып бір бидің үйіне қонып еді, би мұнан сұрады: «Сіздің атыңыз кім?» — деді.

Сонда Тарғын айтты: «Менің атым Тарғын»,— деді.
Ол би айтты: «Қасындағы жолдасың кім?» — деді.

Тарғын айтты: «Жолдасым Ақша-ханның қызы Ақжүніс сұлу», — деді.

Би айтты: «Ақша-хан патшаның қызы Ақжүніс сұлу бұл болса, сахраға шығып жұрт асып жүргені не себепті?» — деді.

Сонда Тарғын айтты: «Мен алып қашып жүрмін», — деді.

Онда би айтты: «Ақжүністей сұлуды алып қашып жүретұғын сен қай Тарғынсын?» — деді. Онда Тарғын айтты: «Олалай ханның торғауыт деген жұртын харап еткен мен», — деді.

Енді би бұларды өте сыйлады. Сыйлаған себебі: мұнын ерлігін есіткені бар еді, сонын үшін сыйлады.

Онан соң бұл бек Ханзада-ханға барып мағлұм қылды Хан есіткеннен соң Тарғын менен Ақжүністі шақыртып алып бір алтын сарайдың ішіне кіргізді де, хан бекке айтты: «Бұл батыр Ақжүністің қасында он күн, он бес күн отырған соң, жұртын, батырларын, мырзаларын, шораларын сағынар. Онан соң бұл дертті болар, іші шерлі болар. Бұл батырға менің қоластымдағы батырларымды, шораларымды аралатып көрсетіп, үйір қыл. Сүйтіп аралатып болған соң Ақжүністің қасына алып кел. Сонан соң ол мұндағы жақсыларды көріп таныс болған соң, өз жұртын сағынбас», — деді.

Сонан соң бұл ханның жарлығы бойынша Тарғын батырды жұртын аралатып, жақсыларын көрсетіп, таныс қылып, ханға алып келді, үйіне кіргізді. Бұл Тарғын батыр жұртты аралап қайтып келген соң, барша Ханзада-ханның батырлары, мырзалары, жақсылары жиылып хандарына келіп, ханменен маслихаттасып, сөйлесіп, Тарғынның ерлігін, батырлығын ханнан сұрап білді.

Сонда барлық жиылып отырған мырзалар, билер айтты: «Бұл Тарғын батыр болса, біздер оны өте құрметтеп сыйладық, сіздің жарлығыңыз жерде қалмасын деп»; тағы да ханнан өтінді: «Бұл Тарғын батыр болса, біз мұны Шаған деген судың бойындағы қалмаққа жұмсалық. Ол қалмақты Шағанның бойынан ығыстырып бізге жерін тартып алып берсін», — деді.

Сонда хан Тарғынды шақыртып алып айтты: «Сен өз жұртыңнан қашып Қырым жұртына бардың. Ол Қырым жұртының Олалай-Бұлалай деген жауын алып бердің және сен біздің қоластымызға келген соң мынау Еділден шыққан Шаған дейтұғын судың бойындағы қыл жалаулы көп қалмақты ығыстырып, солардың жерін біздерге тартып алып бер!» — деді.

Сонда Тарғын: «Пәлі, бас тақсыр, жарар, — деді, — алла тілесе, бірақ менің қасыма үш кісі жолдас беріңіз», — деді.

Хан айтты: «Кімдерді аласың?» — деді. Тарғын айтты: «Бізге беріңіз Қарасай ұлы Көбенді, Алшағыр ұлы Тегенді, Өмір ұлы Себенді. Сол үшеуіменен барып қарармыз, бізге айтқан жарлығыңыз жерде қалмасын», — деді де, үш кісі жолдасын алып, Тарғын батыр қалмаққа барып жетіп, қалмақты Шағанның басына қарай бастырды.

Қалмақтың аруағы қашып бұларменен басқын тауып * ұрыса алмады. Қалмақты Шағанның басындағы белден асырды, қонысын адыра қалдырды.

Сонан соң, егер де қалмақтың біздерменен ұрысарға ойлары болса әскер жиғанды, соны қарайын деп, батыр Шағанның басындағы белдің үстіне жалғыз біткен еменнің басына шықты. Сол еменнің басында бір жалғыз-ақ көлденең біткен бұтағы бар еді, сол бұтаққа атша мініп отырса, ол бұтақтың түбі шірік екен. Бұтақ сынып жерге түсіп, әм Тарғын да бірге түсті. Тарғынның сонда бел омыртқасы буынынан шығып кетті. Сонда қасындағы үш жолдасы өздерінің найзаларын төрт бұрышты қылып қыюластырып, найзаның төрт бұрышына Тарғынның екі аяғын, екі қолын байлап, алдарына алып екі айда Ханзада-ханға алып келеді.

Ханзада-хан бұл батырды неше күн бақтырып қараса да ешбір жазыла алмады, жатқан орнынан қозғала алмады. Ол уақытта бұл Ханзада-ханның елі Бұлғыр тау дейтұғын таудың

* Басқын тауып — табап тіреп деген мағынада.

ішін жайлайтуғын еді. Бұл Бұлғыр таудың ішінде алты бұлағы бар еді.

Бұл Бұлғыр таудан ханның елі көшті де баяғы қалмақтың жайлауы Шағанға барып қонды. Шағанның бойына барып қонған соң қайтып келіп алармыз деп, Ақжүніс сұлу мен Тарғынды Тарлан атын қастарына арқандап, алты-жеті күндік азық беріп, жұртқа тастап кетті. Бұл тастап кеткен азығы таусылды. Ханзада-ханнан ешбір кісі келмеді. Арқандаулы тұрған Тарлан атты бағатұғын кісі жоқ. Бұлар аштықтан өлім халіне жетті. Сол уақытта Тарғынға қайғы түсті. Мұның Қырым жұртында қырық күрдасы бар еді әм бірнеше мырзалары бар еді. «Олардың қасында болсам мұндай бәлеге ұшырамас едім деп, менің бір қызға бола өз жұртымнан айрылып бұл жұртта жатқаным хатеден екен»,— деп жылайды, жылайды да толғайды:

«Бұлғыр-бұлғыр, бұлғыр тау,
Бұлдырап тұрған құрғыр тау.
Қаптай қонар елім жоқ,
Елім-күнім Кәрібоз,
Сөйлесетұғын тілің жоқ!
Ел таптырар ма екенсін.
Арысаң да жануар?
Көрсетер едің бір қара,
Саған мінер белім жоқ,
Белге қылар емім жоқ!
Бұл шамаға келгенде,
Ажалым аштан болды ма,
Ауызға жерге жемім жоқ?
Егер әлсем бұл жерде,
Сүйегімді ұстар теңім жоқ!
Көк шалғынның үстінде
Көгеріп келіп жатырмын

Үстіме киер кебін жоқ!
Еңіреп жүрген ер едім,
Қаптаған қара борандай,
Өткені ме дүние бок!
Ашылы тоғай ала бас,
Ақсара алдым боз ағаш,
Алтынды сарай қарашаш
Ала бастан боран бораса,
Боз ағаштан боран борамас,
Тұлпардан туған талаудың,
Артынан телміріп қиқу таянса,
Қара терге боялса,
Алдынан найза бойы жар келсе,
Жабыдайын жалтандап,
Жануар түсер жерін қарамас.
Қапыда өткен дүние-ай,
Аяғына айдай таға қақтырып,
Еділдің күзгі қатқан көкше мұзындай,
Шауып кетсем таялмас!
Қарындасы кімнің бар болса,
Жамандық жер кез келсе,
Көкректегі жанын аямас.
Жаудың жаман болмағы,
Жамандық жер кез келсе,
Ат сауырсын бір берсе,
Қайрылуға жарамас.
Шағанның бойын шаңдатып,
Кешегі кеткен ит ноғай
Жұртына тірі тастап кеткені,
Есімнен қалмас бүйткені!
Ақжүністей аруым,
Болғаны ма мұның да,
Ит тигендей арам ас,

Көк көгершін, көгершін,
Көк кептер ұшар жем үшін.
Баданамды баса бөктеріп,
Қасыма жаттан жолдас ертіп
Күн-түн катып жортқанмын.
Атана некес қалмақтың
Жайлау, қыстау жері үшін,
Еділден шыққан ен Шаған,
Қалмақтан ноғайға тартып әпердім
Атамнан арыстан туған ер үшін.
Атана нәлет ноғай-ай,
Елемеді өзімді,
Сыйламады сөзімді!
Жаудыратып көзімді
Тастап кетті жұртына
Бір мертілген бел үшін.
Қапыда өткен дүние-ай,
Тарғын-Тарғын дейтұғын,
Қолынан сарқыт жейтұғын,
Жамандық жер кез келсе
Қайрылмай кетпен дейтұғын
Қарасай ұлы Көбенді,
Алшағыр ұлы Себенді * —
Бірге жортқан жолдасым,
Пейлі жаман оңбасын.
Осындай қиын жерлерде
Келмей кетті не үшін?
Аяукеннің ауыр қол
Алты күндей атысып,
Қара қанға батысып,

* Түп нұсқада Алшағыр ұлының аты Бірде Тегенді, бірде Себенді болып жазылған.

Бәрін бірдей қырғанда,
Саяға шығып тұрғанда,
Балалы марал келгенде
Қоянақ ұлы Қартқожақ,
Баласын байлай атқанда
Атқанына жығылмай баласы
Ақсай басып өткенде,
Біздің денге жеткенде,
Тарғын созып тартқанда,
Атқан оғы маралдың
Атасының қос жаурынынан өткенде,
Иегін сүйей жатқанда,
Қасымдағы қырық жігіт
Суыра алмады оғымды,
Тасқа кірген тартқанда!
Қапыда өткен дүние-ай,
Басымнан дәулеттің құсы ұшты ма,
Фәләктің * қайғысы мұндай қысты ма?
Ішім оттай жанады,
Жалыны жүректі шалады,
Бұл істерді айтқанда.
Дін кәпірге болмаған,
Оған тиген оңбаған,
Азнау деген Аз қала,
Алпыс атын бақтырған,
Үлкені әр нәрсе қылса жақтырған.
Ақ сыбанның баласы,
Ақ айуанды жаһуттың,
Алпыс атын алған мен едім!
Сол сапардан үйге қайтқанда,
Балтаға бардым тал үшін,

* Фәләк — әлем, дүние деген мағынада қолданылып отыр.

Талды кестім сал үшін.
Айналасы алты айшылық Еділге
Тарланды талай-талай салғанмын
Еділдің арғы жағында
Аттанбадым, олжа үшін
Сыңсып жатқан малы үшін,
Аттанбадым, олжа үшін
Аттанғанмын кәуірге
Атамның ежелден ескі кегі бар үшін.
Қолаң шашты, қой көзді,
Қастауыш қасты, Ақжүніс,
Айттым сені құдай жолына
Кешегі ноғай жұртына тастап кеткенде,
Көкіректегі шыбындай жан үшін.
Айналайын, Тарланым,
Бектер мінген бедеуге
Сен тұрғанда бармадым!
Қырдан қиқу төгілсе,
Елге таман үнілсе,
Жалғыз-ақ сені қармадым!
Қырдан қиқу болғанда,
Қараңғы тұман толғанда,
Сеніңменен еді дәрменім.
Мінбей, түспей қарыдың,
Арқанда тұрып арыдың
Алдыңа келіп бітсейші
Қамысты көлдің құрағы.
Суғаратұғын балам жоқ,
Алладан басқа панам жоқ,
Тәңірі қылды, шарам жоқ
Маңдайынан ақсайшы,
Құрғыр кара таудың бұлағы!
Қаламдай қасы сүрілген,

Оймақтай аузы бүрілген
Ақжүністей арудың
Алғанынан айрылып
Сөнгені ме енді шырағы?
Күдіреті күшті, құдайым,
Ақжүністей арудың
Көз алдында көлбектеп,
Аштығынан енбектеп,
Көзіме менін көрсетпей,
Алдына келіп өлсейші
Қиіктің жалғыз жетім лағы!
Менің бүйтіп жатқаным
Өз шәһәрімнің жырағы!
Еңірей-еңірей кетейін,
Қырымда қалған ерлердің
Есіткей тағы құлағы!
Сол батырлар келмесе,
Жайымды солар білмесе,
Кеткен жақтан қайрылып,
Бір-бірінен айрылып.
Екеумізге кім келсін?
Атам қалды дейтұғын
Өзімнен туған балам жоқ.
Балам қалды дейтұғын
Атам менен анам жоқ!
Бауырым қалды дейтұғын
Ағам менен інім жоқ!
Белімнен басқа жарам жоқ,
Ауызға жерге парам жоқ!
Бір қайрылып келмеді,
Не болғанымды білмеді,
Ер Тарғынды көрмеді,
Атаңа нәлет ақсүйек,

Ойлай-ойлай қарасам,
Ханзада-ханнан сараң жоқ!
Асыл туған Ақжүніс,
Күнді бұлт қоршайды,
Күнді байқай қарасам,
Күн жауарға ұқсайды!
Айды бұлт қоршайды,
Айды байқай қарасам,
Түн жауарға ұқсайды!
Көгілдірін еріткен
Көлдегі қулар шулайды.
Шулағанға қарасам,
Көктен сұңқар соғылғанға ұқсайды.
Бойды байқай қарасам,
Қол-аяғым көсіліп,
Аузы-мұрным ісініп,
Алланың хак бұйрығы
Маған таянғанға ұқсайды!
Көктен бұлт сөгілсе,
Көктеп болмас не пайда?
Көктегі жұлдыз сиресе,
Септеп болмас не пайда?
Көлденендеп тұрған тұлпарым
Таңдап алған текті едің,
Маған тегіннен сенің не пайда?
Шабысыңнан маған не пайда?
Көріп алған көрікті едің,
Алладан әмір болған соң,
Жас мезгілі толған соң
Көрмеймісін жатқанын
Арыстаныңның бір сайда?
Қолан шашты, қой көзді,
Алшандаған аруым,

Ажарыңды салма көзіме!
Раушан нұрың көргенде
Өлейін деп жатсам да,
Қай-қайдағым құрсайды!
Мінбей-түспей қарыдың,
Арқанда тұрып арыдың,
Айналайын Тарланым,
Бектер мінген бедеудей,
Безектей басқан аяғын,
Сен тұрғанда бармадым.
Сен құлында емдін, тайда емдің,
Құнан жасты арда емдін.
Дөнен жаста үйреттім,
Алты қабат ала арқан
Жібектен өріп сүйреттім!
Бес жасыңа келгенде
Белдің қызығын көрсін деп,
Бес бедеуге салдырдым.
Алты жаста ақтаттым,
Аттай мұрның танаттым.
Алшақтатып ойнаттым,
Арпа-бидай асаттым!
Жеті жасқа келгенде,
Жер топылды желгенде,
Дұспанның көзі қорықты
Көлдененнен көргенде!
Қандай қатын қинайды
Таудан асқан тұлпарым,
Иен Тарғын өлгенде?
От орнындай тұяқтым,
Омыртқаң бар отаудай.
Жауырыныңа қарасам,
Сыпыра шапқан тақтадай.

Құйрығына болайын,
Қынаптан шыққан қанжардай!
Жалына сенің болайын,
Күлтеленген жібектей!
Шықшытына болайын;
Оралып жатқан түбектей!
Құлағына болайын,
Көлге біткен құрақтай!
Қабағына болайын,
Қара албасты қабақты!
Бауыздау жеріне болайын,
Піскен алма сағақты!
Екі көзіне болайын,
Қорықтан жанған шырақтай!
Танауына болайын,
Тығынын алған шелектей!
Бауыздау жеріне болайын,
Сарттың * мақтадан соққан келептей! **
Омырауына болайын,
Еділден шыққан аңғардай!
Телміріп қиқу келгенде
Шұбар туды шұлғанып,
Қара терге бұлғанып,
Ақ сүңгіні қолға алып,
Мінер ме еді заңғарды?!
Сауырына болайын,
Зантекті қара көмірдей!
Сүбелік жеріне болайын,
Тастан соққан қорғандай!

* С а р т — Индияның көне тілінен Иран тілі арқылы Орта Азия халықтары тіліне кірген сөз. Түпкі мағнасы — купец. Саудагер деген мағнада қолданып кеткен.

** К е л е п — шумак деген мағнада қолданылған.

Жанбасыңа болайын,
Ұста соққан сандалдай!
Тұрпатыңа болайын,
Тұлпардан туған жорғадай!
Қартайғанша мінбедім,
Өлгеніңше дәурен сүрмедім!
Ойлап келіп қарасам,
Жігіттегі мен бибак,
Болғаным-дағы сормандай».

Енді Тарғын Ақжүніспенен, атыменен амандасып болды. Сонда Ақжүніс ойлайды: «Мен қыз да болсам ханның қызы едім. Бұл ел-жұртынан, атасынан, анасынан айрылып, мені осындай алыс жерге жолдас қылып алып келіп еді. Бұл ғой өзі өлейін деп жатса да меніменен, атыменен толғауменен амандасты. Енді мен де толғап мұныменен амандасайын. Егер де дүниеден көше қалса, бұл батырдың маған көңілі хош болсын»,— дейді. Сонда Ақжүніс толғайды:

«Арыстанымның барында
Оқалы байпақ кигенім,
Оқасын жерге төгілтіп,
Әлде неден азғырдың,
Асыл туған арыстанды,
Әзіл жаннан түнілтіп.
Атасы басқа жат ру
Жаман екен дүние-ай!
Тастап кетті жұртына
Екі бірдей асылды,
Асылдан шыққан нәсілді!
Екеуімізді үнілтіп,
Қосаяқтай көшкенде
Қатар-қатар кара нар